11.10 Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Система кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку передбачені **розділом XX Особливої частини КК України – ст. 436–447**.

Чинний розділ XX після імплементаційної реформи 2024 року включає, зокрема:

- ст. 436 – пропаганда війни;
- ст. 436-1 – поширення забороненої тоталітарної символіки;
- ст. 436-2 – виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ та глорифікація її учасників;
- ст. 437 – **злочин агресії**;
- ст. 438 – **воєнні злочини**;
- ст. 439–440 – злочини, пов'язані зі зброєю масового знищення;
- ст. 441 – екоцид;
- ст. 442 – **геноцид**;
- ст. 442-1 – **злочини проти людяності**;
- ст. 443–445 – посягання на осіб та об'єкти, які користуються міжнародним захистом, та незаконне використання захисної символіки;
- ст. 446 – піратство;
- ст. 447 – найманство.

Сам КК України прямо визначає **забезпечення миру і безпеки людства** одним зі своїх завдань, а законодавство про кримінальну відповідальність, відповідно до ст. 3 КК, ґрунтується на Конституції України та **загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права**.

Загальний об'єкт

Спільним родовим об'єктом цієї групи є **міжнародний мир, безпека людства та встановлений міжнародний правопорядок**.

Окремі склади додатково охороняють:

- життя і здоров'я цивільного населення;
- захищені групи;
- права військовополонених та інших захищених осіб;
- довкілля;
- безпеку міжнародних відносин;
- недоторканність осіб і установ, що мають міжнародний захист;
- безпеку мореплавства;
- встановлений міжнародним правом порядок ведення збройних конфліктів.

Основні групи кримінальних правопорушень

Поділ розділу XX на групи є **доктринальним**, а не законодавчим, однак він суттєво полегшує кваліфікацію.

Кримінальні правопорушення проти миру

До цієї групи передусім належать:

- **пропаганда війни – ст. 436**;
- **злочин агресії – ст. 437**.

Їх спільна характеристика – посягання на **міжнародний мир та заборону застосування сили у міждержавних відносинах**.

Особливо важливо відрізняти:

пропаганду агресивної війни → ст. 436;

реальне планування, підготовку, ініціювання чи здійснення акту агресії спеціальним суб'єктом → ст. 437.

Кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом

Центральне місце займає **ст. 438 – воєнні злочини**.

Їх визначальна ознака – **зв'язок діяння зі збройним конфліктом (nexus with armed conflict)**.

Саме наявність такого зв'язку перетворює діяння, яке зовні може нагадувати:

- умисне вбивство;
- катування;
- незаконне позбавлення волі;
- знищення майна;
- сексуальне насильство,

на **воєнний злочин**, якщо додатково виконані умови міжнародного гуманітарного права.

Кримінальні правопорушення проти безпеки людства

До цієї групи належать насамперед:

- **геноцид – ст. 442**;
- **злочини проти людяності – ст. 442-1**;
- **екоцид – ст. 441**;
- злочини, пов'язані зі зброєю масового знищення – ст. 439–440.

Для них характерний **наднидивідуальний масштаб посягання**: охороняється не лише окрема людина, а людська спільнота, цивільне населення, захищена група або безпека людства в цілому.

Кримінальні правопорушення проти міжнародного правопорядку

До цієї групи умовно можна віднести:

- ст. 443–445;
- піратство – ст. 446;

- найманство – ст. 447.

Вони посягають на **встановлені міжнародним правом правила взаємодії держав, статус захищених осіб і символів, безпеку міжнародного мореплавства та порядок участі осіб у збройних конфліктах**.

Ідеологічно-пропагандистські склади

Окрему підгрупу утворюють:

- ст. 436;
- ст. 436-1;
- ст. 436-2.

Вони пов'язані не безпосередньо з фізичним заподіянням шкоди, а з **публічним поширенням певних заборонених ідей, символів або виправдовуванням агресії**.

Для їх кваліфікації особливо важливі:

- зміст висловлювання;
- форма поширення;
- публічність;
- контекст;
- спеціальний предмет або спрямованість інформації.

Міжнародно-правова обумовленість складів

Цей розділ КК має найбільш виражений зв'язок із **міжнародним кримінальним та міжнародним гуманітарним правом**.

Основними міжнародними джерелами для тлумачення відповідних складів є:

- **Римський статут Міжнародного кримінального суду**;
- Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи;
- Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року;
- міжнародні договори щодо заборони окремих видів зброї;
- міжнародні договори про захист дипломатичних агентів та інших осіб, які мають міжнародний захист;
- Конвенція ООН з морського права у частині піратства;
- міжнародно-правові акти щодо найманців.

Україна ратифікувала Римський статут Законом № 3909-IX від 21 серпня 2024 року; для України він набрав чинності **1 січня 2025 року**.

Законом № 4012-IX від 9 жовтня 2024 року до КК та КПК України внесено зміни у зв'язку з ратифікацією Римського статуту. Саме ця реформа істотно оновила конструкції міжнародних злочинів у КК України.

Значення Римського статуту для кваліфікації

Римський статут відіграє кілька ролей.

По-перше, він є міжнародно-правовим орієнтиром для розуміння:

- злочину агресії;
- воєнних злочинів;
- геноциду;
- злочинів проти людяності.

По-друге, український законодавець після реформи 2024 року наблизив національні склади до відповідних міжнародних конструкцій.

По-третє, Римський статут та практика міжнародних кримінальних судів можуть використовуватися при тлумаченні міжнародно-правових понять, які входять до складу злочину.

Але важливо:

безпосередньою підставою кримінальної відповідальності в Україні залишається склад кримінального правопорушення, передбачений КК України.

Стаття 2 КК прямо встановлює, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого саме цим Кодексом.

Отже:

міжнародна норма допомагає визначити зміст складу → але кваліфікація здійснюється за статтею КК України.

Бланкетний та міжнародно-правовий характер окремих норм

Для багатьох складів розділу XX неможливо правильно встановити ознаки лише шляхом буквального читання КК.

Особливо це стосується **ст. 438**.

Щоб визначити, чи є діяння воєнним злочином, необхідно встановити:

- чи існує збройний конфлікт;
- його міжнародний або неміжнародний характер;
- статус потерпілого;
- статус об’єкта;
- чи заборонене діяння міжнародним гуманітарним правом;
- чи існує достатній зв’язок діяння зі збройним конфліктом.

Тому кваліфікаційна модель виглядає так:

КК України + міжнародне гуманітарне право + фактичний контекст збройного конфлікту.

Контекстуальні елементи міжнародних злочинів

На відміну від більшості загальнокримінальних складів, для міжнародних злочинів часто необхідно встановити **контекст**, у межах якого вчинено конкретне діяння.

Для воєнного злочину

Потрібен:

збройний конфлікт + nexus діяння з цим конфліктом.

Для злочину проти людяності

Потрібен:

широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення + знання особи про такий напад.

Для геноциду

Потрібен:

спеціальний намір знищити повністю або частково захищену національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Для злочину агресії

Потрібен:

акт агресії держави + спеціальний лідерський статус суб'єкта.

Саме контекстуальний елемент часто є ключем до розмежування зовні схожих діянь.

Центральна матриця міжнародних злочинів

Ознака	**Агресія**	**Воєнний злочин**	**Злочин проти людяності**	**Геноцид**
Основний контекст	акт агресії держави	**збройний конфлікт**	**широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення**	існування захищеної групи
Збройний конфлікт обов'язковий	фактично пов'язаний із агресією	**так**	**ні**	**ні**
Спеціальний суб'єкт	**так, лідерський**	переважно ні	ні	ні
Спеціальний умисел	участь у злочині агресії	умисел щодо діяння + усвідомлення фактичного контексту	знання про напад	**намір знищити групу**
Головна ознака	державне застосування сили	**nexus із конфліктом**	напад на цивільних як політика/масштабна практика	**dolus specialis**

Воєнний злочин ⇔ загальнокримінальне правопорушення

Це одна з основних проблем кваліфікації.

Наприклад, умисне вбивство цивільної особи може зовні відповідати ст. 115 КК.

Але якщо:

- існував збройний конфлікт;
- особа мала захищений статус;
- вбивство було пов'язане із конфліктом;
- діяння порушує міжнародне гуманітарне право,

потрібно перевіряти **ст. 438**.

Основна формула:

сам факт війни ≠ автоматично воєнний злочин;

потрібен юридично значущий зв'язок конкретного діяння зі збройним конфліктом.

Воєнні злочини ⇔ злочини проти людяності

Збройний конфлікт є обов'язковим для воєнного злочину, але **не є обов'язковим для злочину проти людяності**.

Тому:

окремий напад на захищену особу у зв'язку з війною → може бути 438;

той самий вид діяння як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення → може бути 442-1.

За наявності всіх самостійних ознак міжнародно-правова кваліфікація може вимагати оцінки обох контекстів.

Геноцид ⇔ злочини проти людяності

Головна різниця – **спеціальний геноцидальний умисел**.

Для злочину проти людяності достатньо, щоб особа:

- вчиняла передбачене діяння;
- у межах широкомасштабного або систематичного нападу;
- усвідомлювала цей напад.

Для геноциду необхідно додатково довести:

мету знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу саме як таку.

Тому:

масове вбивство цивільних ≠ автоматично геноцид.

Командна відповідальність

Після імплементаційних змін 2024 року до Загальної частини КК введено **ст. 31-1**, яка передбачає кримінальну відповідальність:

- військового командира;
- особи, яка фактично діє як військовий командир;
- іншого начальника

за визначених законом умов за злочини підлеглих.

Для військового командира ст. 31-1 охоплює злочини, передбачені **ст. 437–439, 442 і 442-1 КК**. Необхідними є фактичне командування і контроль, відповідний стандарт знання та невжиття заходів для запобігання, припинення злочину або повідомлення компетентного органу.

Це спеціальна конструкція відповідальності, характерна саме для міжнародного кримінального права.

Територіальний та міжнародний елемент

Особливість цих злочинів полягає також у можливості застосування кримінального закону України до діянь, вчинених **за межами України**.

Стаття 8 КК передбачає відповідальність іноземців та осіб без громадянства, які не проживають постійно в Україні, за діяння за її межами, зокрема у випадках, передбачених міжнародними договорами, а також за тяжкі чи особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Тому для міжнародних злочинів питання:

- місця вчинення;
- громадянства суб'єкта;
- громадянства потерпілого;
- міжнародного договору

може мати самостійне значення для встановлення юрисдикції України.

Особливості кваліфікації

Для розділу XX доцільно використовувати спеціальний алгоритм.

Спочатку потрібно встановити **контекст**:

- мирний час;
- міжнародний збройний конфлікт;
- неміжнародний збройний конфлікт;
- акт агресії;
- широкомасштабний або систематичний напад на цивільних;
- існування захищеної групи.

Далі – визначити **міжнародно-правовий статус**:

- потерпілого;
- об'єкта;
- суб'єкта;
- конкретного діяння.

Після цього – встановити **спеціальні ознаки складу**:

- nexus;
- спеціальний умисел;
- спеціальний суб'єкт;
- масштаб;
- систематичність;
- спеціальну мету.

Лише після цього обирається відповідна стаття КК України.

Базовий кваліфікаційний алгоритм

Контекст → міжнародно-правова норма → ознаки національного складу → спеціальний суб'єкт/умисел → відмежування від суміжних складів → стаття КК.

Для тестових завдань це можна звести до чотирьох ключових запитань:

- **Є акт агресії і лідерський суб'єкт? → ст. 437.**
- **Є збройний конфлікт і nexus? → перевіряємо ст. 438.**
- **Є широкомасштабний або систематичний напад на цивільних? → ст. 442-1.**
- **Є намір знищити захищену групу? → ст. 442.**

Короткий підсумок

Розділ XX КК України охоплює **не однорідну групу злочинів**, а систему посягань на:

міжнародний мир → безпеку людства → правила ведення збройних конфліктів → міжнародний правопорядок.

Після реформи 2024 року його центральними міжнародними злочинами є:

злочин агресії – ст. 437;

воєнні злочини – ст. 438;

геноцид – ст. 442;

злочини проти людяності – ст. 442-1.

Україна ратифікувала Римський статут у 2024 році, а для України він набрав чинності **1 січня 2025 року**.

Проте безпосередньою підставою кримінальної відповідальності в Україні залишається **Кримінальний кодекс України**; міжнародне право використовується для визначення змісту міжнародно-правових елементів складу та належного тлумачення національних норм.

Найкоротша матриця для ЄДКІ:

агресія → державний акт застосування сили + лідерський суб'єкт;

воєнний злочин → збройний конфлікт + nexus;

злочин проти людяності → широкомасштабний/систематичний напад на цивільних;

геноцид → спеціальний намір знищити захищену групу.

Пропаганда війни, поширення забороненої тоталітарної символіки та виправдовування збройної агресії РФ: ст. 436, 436-1, 436-2 КК України

Статті 436, 436-1 і 436-2 КК України передбачають **три самостійні інформаційно-пропагандистські склади**, які відрізняються насамперед **змістом поширюваної інформації та предметом пропаганди**.

Основна матриця:

заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту → ст. 436;

комуністична чи нацистська тоталітарна символіка → ст. 436-1;

виправдовування, заперечення агресії РФ проти України або глорифікація її учасників → ст. 436-2.

Чинний КК України містить усі три склади у розділі XX; поточна редакція Кодексу – від 18 вересня 2026 р.

Стаття 436 КК – пропаганда війни

Стаття 436 охоплює:

- **публічні заклики до агресивної війни**;
- публічні заклики до **розв'язування воєнного конфлікту**;
- **виготовлення матеріалів** із такими закликами з метою їх розповсюдження;
- **розповсюдження таких матеріалів**.

Це загальна норма про пропаганду агресивної війни, яка **не прив'язана виключно до російської агресії проти України**.

Об'єкт

Основний об'єкт – **міжнародний мир і встановлений міжнародним правом порядок незастосування агресивної сили**.

Публічні заклики

Публічний заклик – це звернення до **невизначеного або значного кола осіб**, спрямоване на схиляння до:

- агресивної війни;
- розв'язування воєнного конфлікту.

Форма не має принципового значення. Заклики можуть міститися у:

- публічному виступі;
- відеозверненні;
- дописі в соціальній мережі;
- аудіозаписі;
- друкованому матеріалі;
- іншому загальнодоступному повідомленні.

Заклик ≠ просто позитивна оцінка війни

Для ст. 436 характерна **спонукальна спрямованість**.

Тобто висловлювання повинно прямо або за змістом спонукати до:

- початку агресивної війни;
- продовження або розширення воєнного конфлікту;
- застосування військової сили.

Саме тому потрібно аналізувати не окремі слова, а **загальний смисл висловлювання і комунікативну мету**.

Актуальна практика ККС ВС

У постанові від **17 вересня 2026 р. у справі № 554/5069/22** ККС ВС сформулював важливе розмежування.

Обвинувачений у відеозверненні закликав російських військових рухатися «зі Сходу на Захід» і «все взяти», однак не конкретизував зміну меж певної території чи державного кордону України.

ВС дійшов висновку, що такі **загальні заклики до агресивної війни та розв'язування воєнного конфлікту** охоплюються саме **ст. 436 КК**, а не нормою про посягання на територіальну цілісність України.

Отже:

загальний заклик до агресивної війни → 436;

заклик саме до зміни меж території чи державного кордону України → перевіряємо ст. 110.

Виготовлення матеріалів

Саме виготовлення матеріалу каране лише тоді, коли воно здійснюється **з метою подальшого розповсюдження**.

Тому:

написав текст для особистого зберігання → не ця форма ст. 436;

створив листівки/відео для подальшого поширення → можлива ст. 436.

Момент закінчення

Стаття 436 має **формальний склад**.

Правопорушення закінчене:

- з моменту публічного заклику;
- виготовлення матеріалу з відповідною метою;
- або початку його розповсюдження.

Фактичне розв'язування війни внаслідок закликів **не потрібне**.

Суб'єктивна сторона

Вина – **прямий умисел**.

Для виготовлення матеріалів додатково потрібна спеціальна мета:

подальше розповсюдження.

Стаття 436-1 КК – заборонена тоталітарна символіка

Повна назва статті:

«Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Частина 1 охоплює:

- **виготовлення**;
- **поширення**;
- **публічне використання**

символіки комуністичного або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;

а також:

- **публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів**.

Предмет ст. 436-1

Що саме належить до забороненої символіки, визначається не довільно, а спеціальним Законом України **«Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»**.

До неї, зокрема, можуть належати:

- прапори і герби СРСР та радянських республік;
- символіка комуністичної партії;
- поєднання серпа і молота;
- визначені законом зображення та атрибутика тоталітарного режиму;
- відповідні гімни та їх фрагменти.

Отже, при кваліфікації ст. 436-1 необхідно спочатку встановити:

чи охоплюється конкретний символ законодавчим визначенням забороненої символіки.

Законні винятки

Стаття 436-1 прямо не поширюється на випадки, дозволені спеціальним законом.

Зокрема, використання символіки може бути допустимим:

- у документах, виданих до 1991 року;
- на окремих місцях поховань;
- при історичних реконструкціях;
- у приватних колекціях та архівах;
- як об'єкт антикварної торгівлі;
- у навчальних та наукових матеріалах;
- у творах мистецтва;
- у документальних та інформаційно-аналітичних матеріалах,

за умов, передбачених законом, зокрема якщо відповідне використання **не перетворюється на пропаганду тоталітарного режиму**.

Тому:

зображення свастики в підручнику з історії ≠ автоматично ст. 436-1.

Контекст використання має принципове значення.

Поширення в соціальних мережах

ККС ВС у 2025 р. підтвердив, що розміщення дописів із комуністичною символікою на **загальнодоступній сторінці Facebook** може становити поширення та публічне використання символіки у розумінні ст. 436-1.

Якщо власник сторінки не обмежив доступ до неї, опублікована інформація є доступною невизначеному колу осіб.

Кваліфікуючі ознаки ст. 436-1

Частина 2 охоплює ті самі дії, якщо вони вчинені:

- **представником влади**;
- **повторно**;
- **організованою групою**;
- **з використанням засобів масової інформації**.

Основна формула:

базове виготовлення/поширення/публічне використання → ч. 1;

представник влади / повторність / організована група / ЗМІ → ч. 2.

Стаття 436-2 КК – виправдовування агресії РФ та глорифікація її учасників

Ця стаття має **спеціальну предметну спрямованість**: вона стосується саме **збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році**.

Статтю 436-2 було введено Законом № 2110-IX від 3 березня 2022 р.

Частина 1 ст. 436-2

Караними є:

- **виправдовування** збройної агресії РФ;
- **визнання її правомірною**;
- **заперечення** такої агресії;
- представлення її як **внутрішнього громадянського конфлікту**;
- виправдовування, визнання правомірною або заперечення **тимчасової окупації частини території України**;
- **глорифікація** визначених законом учасників російської агресії.

Що таке виправдовування

Виправдовування – це подання агресії як:

- необхідної;
- обґрунтованої;
- вимушеної;
- морально або політично прийнятної.

Наприклад, твердження про те, що Росія «була змушена розпочати війну для захисту населення», залежно від змісту і контексту може містити ознаки **виправдовування агресії**.

Визнання агресії правомірною

Це твердження, що застосування Росією сили проти України:

- відповідало міжнародному праву;
- було законним;
- ґрунтувалося на допустимій юридичній підставі.

Заперечення

Заперечення означає твердження про **відсутність факту збройної агресії або окупації**, наприклад представлення подій виключно як «громадянської війни».

Закон прямо називає таку форму у диспозиції ст. 436-2.

Глорифікація

Глорифікація – це **звеличення, героїзація, прославлення** визначених законом учасників агресії.

До відповідних категорій закон відносить, зокрема:

- осіб, які здійснювали агресію РФ;
- представників збройних формувань РФ;
- визначені іррегулярні незаконні збройні формування;
- групи найманців;
- представників окупаційної адміністрації РФ;
- представників підконтрольних РФ самопроголошених органів на тимчасово окупованих територіях.

Публічність для ч. 1 не завжди є обов'язковою

Це важлива відмінність від ст. 436.

Диспозиція ч. 1 ст. 436-2 сформульована таким чином, що відповідні висловлювання **не обов'язково повинні здійснюватися у формі публічного заклику**.

Тому кримінально-правове значення можуть мати і висловлювання в комунікації з конкретними особами, якщо вони за змістом утворюють передбачену законом форму діяння.

Водночас для доказування необхідно чітко встановити **зміст, контекст і умисел**.

Частина 2 ст. 436-2 – матеріали

Окремо криміналізовано:

- **виготовлення**;
- **поширення**

матеріалів, у яких містяться передбачені ч. 1:

- виправдовування;
- визнання агресії правомірною;
- заперечення;
- глорифікація.

Верховний Суд підтверджував застосування ч. 2, зокрема щодо **поширення проросійських матеріалів у соціальних мережах**.

Частина 3 ст. 436-2

Кваліфікований склад утворюють дії за ч. 1 або 2, якщо вони вчинені:

- **службовою особою**;
- **повторно**;
- **організованою групою**;
- **з використанням засобів масової інформації**.

Основна структура:

висловлювання → ч. 1;

виготовлення/поширення матеріалів → ч. 2;

службова особа / повторність / організована група / ЗМІ → ч. 3.

Соціальні мережі та поширення матеріалів

ККС ВС уже неодноразово визнавав кримінально караним поширення у соціальних мережах матеріалів, що:

- виправдовують агресію РФ;
- визнають її правомірною;
- глорифікують учасників агресії.

При цьому значення має не лише авторство первинного тексту.

Репост чужого матеріалу також може бути його поширенням, якщо особа усвідомлює зміст і свідомо робить матеріал доступним іншим користувачам.

Термін «глорифікація» і принцип юридичної визначеності

ККС ВС у практиці 2026 року зазначив, що відсутність у КК окремого законодавчого визначення терміна **«глорифікація»** сама по собі не перешкоджає притягненню до відповідальності за ст. 436-2.

Зміст поняття може встановлюватися з урахуванням його загальновживаного значення, конкретного тексту і контексту висловлювання.

Суб'єктивна сторона ст. 436-2

Вина – **прямий умисел**.

Особа повинна усвідомлювати зміст:

- власного висловлювання;
- матеріалу, який вона виготовляє або поширює;

- особи чи групи осіб, яких вона глорифікує,

і бажати відповідного висловлення або поширення.

Тому автоматичне поширення матеріалу без усвідомлення його змісту саме по собі не повинно підміняти доказування умислу.

Ст. 436 ↔ ст. 436-2

Це головне розмежування.

Стаття 436

Спрямована на **заклики до майбутньої або подальшої агресивної війни чи воєнного конфлікту**.

Ключове слово:

«воювати».

Стаття 436-2

Спрямована на **оцінку вже існуючої російської агресії проти України**:

- її виправдання;
- визнання правомірною;
- заперечення;
- глорифікацію учасників.

Ключове слово:

«виправдати/заперечити/прославити».

Матриця 436 ↔ 436-2

Ознака	**Ст. 436**	**Ст. 436-2**
Предмет висловлювання	агресивна війна загалом	**агресія РФ проти України з 2014 р.**
Основна поведінка	**заклик** до війни/конфлікту	виправдання / визнання правомірною / заперечення / глорифікація
Публічність	для закликів обов'язкова	не є універсальною ознакою ч. 1
Матеріали	виготовлення з метою поширення / розповсюдження	**виготовлення та поширення – окрема ч. 2**
Спеціальна прив'язка до РФ	ні	**так**

Наприклад:

«Росія повинна почати нову війну проти іншої держави» → 436;

«напад РФ на Україну був законним і необхідним» → 436-2.

Ст. 436-1 ↔ ст. 436-2

Головна межа – **предмет поведінки**.

Ст. 436-1

Предметом є:

заборонена символіка комуністичного або націонал-соціалістичного тоталітарного режиму.

Ст. 436-2

Предметом є:

інформаційне виправдовування/заперечення агресії РФ або глорифікація її учасників.

Наприклад:

публічний прапор СРСР без законного винятку → перевіряємо 436-1;

допис «російська окупація української території є законною» → 436-2.

Одночасна наявність символіки та виправдовування агресії

Можлива фабула, де один матеріал одночасно:

- містить заборонену радянську символіку;
- і виправдовує російську агресію.

У такій ситуації необхідно окремо встановити ознаки кожного складу. Сам факт того, що обидва елементи розміщені в одному дописі, **не означає автоматичного поглинення одного складу іншим**.

Ст. 436 ↔ ст. 110

За актуальною практикою ККС ВС:

заклик до агресивної війни без конкретної спрямованості на зміну території України → ст. 436;

умисні дії або публічні заклики саме до зміни меж території чи державного кордону України → ст. 110.

Це дуже важлива тестова межа.

Ст. 436-2 ↔ ст. 111-1

Виправдовування російської агресії не слід автоматично ототожнювати з **колабораційною діяльністю**.

Стаття 111-1 містить конкретні форми співпраці з державою-агресором, окупаційною адміністрацією або її структурами.

Стаття 436-2 має самостійний інформаційний предмет:

виправдання / заперечення агресії та окупації / глорифікація її учасників.

За наявності різних самостійних діянь можлива кваліфікація за сукупністю; судова практика містить вироки, де одночасно застосовувалися ст. 111-1, 436 та 436-2.

Кваліфікаційний алгоритм

При інформаційній фабулі потрібно поставити такі питання.

Що саме містить висловлювання?

- заклик до агресивної війни → **436**;
- тоталітарну символіку → **436-1**;
- виправдання/заперечення агресії РФ або глорифікацію → **436-2**.

Чи є заклик саме до територіальних змін України?

- так → додатково перевіряємо **110**;
- загальний заклик до війни → 436.

Як використовується тоталітарна символіка?

- пропагандистський/публічний контекст → можлива 436-1;
- навчальний, науковий, музейний, історико-реконструкційний чи інший законний виняток → 436-1 може бути відсутня.

Що робить особа за 436-2?

- сама висловлює відповідну оцінку → ч. 1;
- виготовляє або поширює матеріал → ч. 2;
- службова особа / повторність / організована група / ЗМІ → ч. 3.

Чи є соціальна мережа публічним простором?

- якщо допис доступний невизначеному колу осіб – так; ККС ВС визнає це релевантним для поширення заборонених матеріалів.

Чи доведений прямий умисел?

- потрібно встановити усвідомлення змісту і бажання його поширити або висловити.

Короткий підсумок

Статті 436–436-2 потрібно розмежовувати насамперед **за змістом інформації**.

Ст. 436 – це **спонукання до агресивної війни або воєнного конфлікту**. Актуальний ККС ВС у справі № 554/5069/22 підтвердив: загальні публічні заклики до агресивної війни без конкретного заклику змінити державний кордон України кваліфікуються саме за ст. 436.

Ст. 436-1 – це **виготовлення, поширення чи публічне використання забороненої комуністичної або нацистської тоталітарної символіки**, за винятком прямо дозволених законом випадків.

Ст. 436-2 – це спеціальна норма щодо **російської збройної агресії проти України, розпочатої у 2014 році**:

ч. 1 – виправдовування / визнання правомірною / заперечення / глорифікація;

ч. 2 – виготовлення або поширення відповідних матеріалів;

ч. 3 – службова особа / повторність / організована група / використання ЗМІ.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

«треба воювати» → 436;

«демонструю заборонений символ тоталітарного режиму» → 436-1;

«агресія РФ була правильною / її не було / її учасники – герої» → 436-2.

Злочин агресії: ст. 437 КК України

Злочин агресії – один із основних міжнародних злочинів, що посягає безпосередньо на **міжнародний мир і заборону застосування збройної сили однією державою проти іншої**.

Після імплементаційних змін 2024 року ст. 437 КК має назву **«Злочин агресії»**. Водночас важливо: Закон № 4012-IX **не замінив диспозицію ст. 437 конструкцією ст. 8 bis Римського статуту**. Він змінив назву статті та санкції. Тому чинна ст. 437 зберігає попередню конструкцію діянь, а її суб'єктний склад істотно конкретизований практикою Великої Палати Верховного Суду.

Об'єкт

Основний безпосередній об'єкт – **міжнародний мир як складова міжнародного правопорядку**.

Злочин агресії відрізняється від більшості інших кримінальних правопорушень розділу XX тим, що спрямований не насамперед проти конкретної людини чи групи осіб, а проти **мирних міждержавних відносин і встановленої міжнародним правом заборони агресивного застосування сили**.

Об'єктивна сторона

Чинна ст. 437 КК передбачає дві основні групи діянь.

Частина 1 ст. 437

Охоплює:

- **планування агресивної війни чи воєнного конфлікту**;
- **підготовку** агресивної війни чи воєнного конфлікту;
- **розв'язування** агресивної війни чи воєнного конфлікту;
- **участь у змові**, спрямованій на вчинення таких дій.

Частина 2 ст. 437

Охоплює:

- **ведення агресивної війни**;
- **ведення агресивних воєнних дій**.

Отже, базова структура:

планує / готує / розв'язує / бере участь у змові → ч. 1;

веде агресивну війну або агресивні воєнні дії → ч. 2.

Планування

Планування полягає у виробленні **стратегічного задуму агресивної війни або воєнного конфлікту**.

Воно може включати:

- визначення політичних та військових цілей;
- визначення напрямів застосування збройних сил;
- планування вторгнення;

- визначення територій, які передбачається захопити;
- формування політичного чи військового механізму агресії.

Йдеться не про складання тактичного плану окремого бою звичайним військовослужбовцем, а про діяльність особи, здатної **впливати на формування або реалізацію державної агресивної політики**.

Підготовка

Підготовка – створення матеріальних, військових, організаційних, політичних чи інших передумов для агресивної війни.

Наприклад:

- концентрація сил і засобів;
- підготовка військової інфраструктури;
- організація сил вторгнення;
- мобілізаційне забезпечення;
- підготовка системи управління операцією,

якщо така діяльність здійснюється особою відповідного рівня і входить до загального механізму підготовки агресії.

Розв'язування

Розв'язування означає дії, внаслідок яких агресивна війна або воєнний конфлікт **переходять від стадії підготовки до фактичного застосування збройної сили**.

Типово це пов'язано з прийняттям або реалізацією рішення про початок агресивних воєнних дій.

Участь у змові

Частина 1 окремо криміналізує **участь у змові**, спрямованій на:

- планування;
- підготовку;
- розв'язування

агресивної війни чи воєнного конфлікту.

Отже, для цієї форми не потрібно чекати фактичного початку агресивної війни, якщо особа відповідного рівня вже бере участь у погодженому плані її підготовки чи розв'язування.

Ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій

Частина 2 стосується **реалізації агресії після її розв'язування**.

Але слово «ведення» не означає, що будь-який військовослужбовець держави-агресора автоматично є виконавцем ст. 437.

Саме це питання принципово вирішила Велика Палата Верховного Суду.

Спеціальний – «лідерський» – суб'єкт

У тексті диспозиції ст. 437 прямо не перелічено осіб, які можуть бути її виконавцями.

Однак ВП ВС у постанові від **28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20** встановила, що характер діянь, передбачених ст. 437, об'єктивно вимагає **особливого становища суб'єкта**.

До таких осіб можуть належати ті, хто в силу службових повноважень або фактичного суспільного становища спроможний:

- **здійснювати ефективний контроль** за політичними чи воєнними діями;
- **керувати такими діями**;
- істотно впливати на політичні, військові, економічні, фінансові, інформаційні та інші процеси;
- керувати конкретними напрямами політичних або воєнних дій.

Таким чином, ст. 437 є за своєю природою **лідерським злочином (leadership crime)**.

Хто потенційно може бути суб'єктом

ВП ВС зазначила, що відповідні можливості можуть випливати, зокрема, з повноважень або фактичного становища, які дозволяють:

- визначати загальний політичний курс держави;
- представляти державу в міжнародних відносинах;
- формувати державну політику;
- впливати на нормотворчість;
- формувати та реалізовувати військову політику;
- керувати збройними силами;
- керувати підконтрольними незаконними збройними формуваннями;
- визначати стратегічні завдання економіки, промисловості чи фінансів, пов'язані з агресією;
- здійснювати істотний інформаційний чи інший вплив на прийняття відповідних державних рішень.

Тому коло потенційних суб'єктів не обмежується лише формальними:

- главою держави;
- главою уряду;
- міністром оборони;
- найвищим військовим командуванням.

Вирішальним є **реальний рівень контролю, керівництва або істотного впливу на агресивну політику чи воєнні дії держави**.

Рядовий військовослужбовець ≠ суб'єкт ст. 437

Це одна з головних кваліфікаційних тез.

У справі № 415/2182/20 засуджені брали безпосередню участь у бойових діях проти України у складі незаконного збройного формування, обстрілювали українські позиції та знищували військову техніку.

Однак ВП ВС **скасувала їх засудження за ст. 437**, оскільки вони не мали такого становища, яке дозволяло б їм визначати, контролювати чи істотно впливати на політичні

або воєнні дії держави-агресора. Водночас відповідальність за воєнні злочини та участь у незаконному збройному формуванні залишилася можливою.

Основна формула:

бере участь у бойових діях → цього недостатньо для 437;

визначає, контролює, керує або істотно впливає на агресію → можливий суб'єкт 437.

Співвідношення з Римським статутом

Стаття 8 bis Римського статуту визначає злочин агресії через:

планування, підготовку, ініціювання або здійснення акту агресії особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль над політичними чи військовими діями держави або керувати ними.

Міжнародна конструкція додатково вимагає, щоб акт агресії за **характером, тяжкістю та масштабом** становив явне (*manifest*) порушення Статуту ООН. Елементи злочинів МКС так само прямо закріплюють лідерський статус виконавця.

Це підтверджує міжнародно-правову природу правила:

злочин агресії – злочин державного або прирівняного до нього політичного/військового керівництва, а не будь-якого учасника війни.

Важлива відмінність національного і міжнародного формулювання

Необхідно розрізняти:

чинну ст. 437 КК України і **ст. 8 bis Римського статуту.**

Стаття 437 КК і після реформи 2024 року використовує категорії:

- «агресивна війна»;
- «воєнний конфлікт»;
- «агресивні воєнні дії».

Стаття 8 bis Римського статуту оперує поняттям:

«акт агресії», який за характером, тяжкістю та масштабом є явним порушенням Статуту ООН.

Тому міжнародне визначення має важливе значення для тлумачення природи злочину, однак **кваліфікація в національному кримінальному провадженні здійснюється за диспозицією чинної ст. 437 КК України**.

Акт агресії і злочин агресії – не тотожні поняття

Це принципова відмінність.

Акт агресії – поведінка держави, тобто міжнародно-протиправне застосування нею збройної сили.

Злочин агресії – індивідуальна кримінальна відповідальність конкретної особи відповідного лідерського рівня за участь у плануванні, підготовці, розв'язуванні або веденні такої агресії.

Отже:

держава вчиняє акт агресії → конкретний лідер за встановлених умов вчиняє злочин агресії.

Форми акту агресії в міжнародному праві

Міжнародне визначення охоплює, зокрема:

- вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої;
- військову окупацію внаслідок такого вторгнення;
- анексію території із застосуванням сили;
- бомбардування території іншої держави;
- застосування зброї проти її території;
- блокаду портів або узбережжя;
- напад на сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави;
- використання території держави для здійснення агресії проти третьої держави;
- направлення озброєних банд, груп, нерегулярних сил або найманців, якщо відповідні дії за масштабом прирівнюються до застосування збройної сили.

Для ст. 437 ці міжнародно-правові категорії допомагають встановити **агресивний характер війни або воєнних дій**.

Суб'єктивна сторона

Злочин агресії є **умисним**.

Особа повинна усвідомлювати фактичні обставини:

- застосування державою збройної сили;
- характер політичних або військових дій;
- власну участь у їх плануванні, підготовці, розв'язуванні чи веденні,

і бажати відповідної участі.

Для міжнародного злочину агресії не потрібно доводити, що особа самостійно здійснила правильну **юридичну оцінку** застосування сили як порушення Статуту ООН; достатньо її обізнаності з фактичними обставинами, які формують відповідний міжнародно-правовий контекст. Такий підхід прямо відображений в Елементах злочинів МКС.

Момент закінчення

Для різних форм ст. 437 момент закінчення відрізняється.

Планування – після вчинення відповідної діяльності з розроблення плану агресивної війни.

Підготовка – після здійснення дій із створення умов для її розв'язування.

Участь у змові – після вступу відповідного суб'єкта до погодженого злочинного плану.

Розв'язування – при переході до фактичного започаткування агресивної війни чи конфлікту.

Ведення – триває протягом здійснення відповідної агресивної війни або воєнних дій за участю суб'єкта лідерського рівня.

Ст. 437 ↭ ст. 436

Ст. 436 – пропаганда війни.

Особа:

- публічно закликає до акту агресії чи відповідного воєнного конфлікту;
- або поширює відповідні матеріали.

Ст. 437 – злочин агресії.

Особа лідерського рівня:

- реально планує;
- готує;
- розв'язує;
- або веде агресивну війну.

Формула:

закликає до агресії → 436;

реально формує чи реалізує агресивну державну політику → 437.

Сам пропагандистський вплив на суспільство ще не робить особу суб'єктом ст. 437. Однак ВП ВС допускає, що особа з настільки істотним інформаційним та суспільним впливом, який реально дозволяє впливати на стратегічні державні рішення, потенційно може відповідати критеріям суб'єкта агресії.

Ст. 437 ⇹ ст. 438

Це центральне розмежування.

Ст. 437 – злочин агресії

Питання:

хто і на якому рівні забезпечив незаконне застосування державою збройної сили?

Об'єкт:

міжнародний мир.

Суб'єкт:

лідерський.

Ст. 438 – воєнний злочин

Питання:

як конкретна особа поводилася під час збройного конфлікту?

Наприклад:

- убила цивільного;
- катувала військовополоненого;
- атакувала захищений об'єкт;
- незаконно депортувала населення.

Суб'єкт ст. 438 не повинен належати до політичного чи військового керівництва держави.

Основна формула:

початок і ведення агресивної державної війни → 437;

порушення правил ведення конкретного збройного конфлікту → 438.

ВП ВС у справі № 415/2182/20 саме тому виключила ст. 437 щодо рядових учасників формування, але залишила можливість їх відповідальності за ст. 438.

Агресія ⇔ участь у збройних формуваннях

Сам факт, що особа:

- вступила до незаконного збройного формування;
- воює на боці держави-агресора;
- застосовує зброю проти ЗС України,

не перетворює її автоматично на суб'єкта ст. 437.

За конкретних обставин можуть застосовуватися, зокрема:

- ст. 260;
- ст. 111;
- ст. 111-1;
- ст. 111-2;
- ст. 438;
- інші відповідні статті КК.

Стаття 437 зарезервована для осіб **якісно іншого рівня впливу на агресію**.

Ст. 437 ⇔ державна зрада

Вони мають різні об'єкти і конструкції.

Ст. 111

Суб'єкт – **лише громадянин України**.

Ключова ознака – діяння на шкоду:

суверенітетові, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Ст. 437

Громадянство не є визначальною ознакою.

Ключове – **лідерська участь у злочині агресії**.

Тому громадянин України теоретично може відповідати за ст. 437 лише тоді, коли його фактичне становище відповідає надзвичайно високому критерію контролю, керівництва або істотного впливу на агресивні політичні чи військові дії.

Злочин агресії ⇔ звичайна участь у війні

Це, мабуть, найважливіша тестова теза:

не кожен комбатант держави-агресора є злочинцем агресії.

Міжнародне гуманітарне право виходить із принципового розмежування:

jus ad bellum – законність самого застосування сили;

jus in bello – правила поведінки сторін уже під час збройного конфлікту.

Злочин агресії належить до першої площини.

Воєнні злочини – до другої.

Тому участь солдата в збройних силах держави, яка веде агресивну війну, сама по собі **не утворює ст. 437**.

Значення постанови ВП ВС від 28.02.2024

Для кваліфікації за ст. 437 це **ключова національна правова позиція**.

ВП ВС сформулювала три основні тези:

- ст. 437 за характером діянь передбачає **обмежене коло суб'єктів**;
- безпосередня участь у бойових діях сама по собі **не робить особу виконавцем злочину агресії**;
- потрібна реальна спроможність **контролювати, керувати або істотно впливати** на політичні чи воєнні дії відповідного масштабу.

Ця позиція особливо важлива і після перейменування ст. 437 у 2024 році, оскільки законодавець **не вніс до її диспозиції окремого текстуального визначення спеціального суб'єкта**.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі щодо злочину агресії потрібно послідовно встановити:

- **Чи йдеться про агресивну війну або агресивні воєнні дії?**
  - якщо ні → ст. 437 не застосовується.
- **Яка форма поведінки?**
  - планування;
  - підготовка;
  - розв'язування;
  - участь у змові → ч. 1;
  - ведення агресивної війни / агресивних воєнних дій → ч. 2.
- **Яке становище має особа?**
  - рядовий виконавець → недостатньо;
  - здатна реально контролювати, керувати або істотно впливати на політичні/воєнні дії → потенційний суб'єкт 437.
- **Чи має особа лише військову функцію тактичного рівня?**
  - сама по собі вона не перетворює її на суб'єкта агресії.
- **Чи йдеться лише про пропагандистські заклики?**
  - перевіряємо 436.
- **Чи особа вчинила порушення міжнародного гуманітарного права під час бойових дій?**
  - перевіряємо 438.
- **Чи особа лише брала участь у незаконному збройному формуванні?**
  - перевіряємо 260 та інші релевантні норми, а не автоматично 437.

Короткий підсумок

Злочин агресії за ст. 437 КК – це лідерський міжнародний злочин.

Чинна структура:

ч. 1 → планування / підготовка / розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту / участь у змові;

ч. 2 → ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Після Закону № 4012-IX стаття отримала назву **«Злочин агресії»** і суворіші санкції, але її диспозиція не була повністю замінена формулюванням ст. 8 bis Римського статуту.

Ключова позиція ВП ВС у справі **№ 415/2182/20 від 28 лютого 2024 року**:

суб'єктом ст. 437 може бути лише особа, чиї повноваження або фактичне становище дозволяють їй контролювати, керувати або істотно впливати на політичні чи воєнні дії відповідного рівня. Рядові учасники бойових дій цього критерію лише через свою участь у війні не набувають.

Головна матриця:

закликає до агресивної війни → 436;

лідер планує/готує/розв'язує/веде агресивну війну → 437;

особа порушує правила ведення збройного конфлікту → 438.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

437 = агресія держави + участь особи лідерського рівня;

«воює» ≠ автоматично «вчиняє злочин агресії».

Кримінальна відповідальність військових командирів, осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників: ст. 31-1 КК України

Стаття 31-1 КК України була введена Законом № 4012-IX від 9 жовтня 2024 р. у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Вона імплементує в національне кримінальне право спеціальну конструкцію **відповідальності командирів та інших начальників за злочини підлеглих унаслідок нездійснення належного контролю**.

Основна формула:

підлеглий вчинив міжнародний злочин + перебував під фактичним командуванням/владою і контролем начальника + начальник знав або повинен був знати + не вжив необхідних заходів → відповідальність за ст. 31-1 разом із відповідною статтею Особливої частини.

Які злочини охоплює ст. 31-1

Стаття 31-1 застосовується до злочинів, передбачених:

- **ст. 437 – злочин агресії;**
- **ст. 438 – воєнні злочини;**
- **ст. 439 – застосування зброї масового знищення;**
- **ст. 442 – геноцид;**
- **ст. 442-1 – злочини проти людяності.**

Важливо:

ст. 440 КК до цього переліку не входить.

Три категорії суб'єктів

Стаття 31-1 розрізняє:

- **військового командира**;
- **іншу особу, яка фактично діє як військовий командир**;
- **іншого начальника**.

Цей поділ принциповий, оскільки для військових командирів та інших начальників встановлено **різні стандарти знання про злочини підлеглих**.

Військовий командир

Примітка до ст. 31-1 визначає військового командира як особу, яка:

- **на законних підставах** уповноважена здійснювати командування та контроль;
- над однією або більше підлеглими особами;
- які беруть участь у бойових діях;
- і належать до **збройних сил держави**.

Отже, вирішальними є:

юридично встановлене командування + фактичний контроль над підлеглими.

Особа, яка фактично діє як військовий командир

Це особа, яка формально може не мати статусу командира регулярних збройних сил, але:

- фактично здійснює владу та контроль;
- над однією або більше особами;
- які беруть участь у бойових діях;
- і **не належать до збройних сил держави**.

Наприклад, за відповідних фактичних обставин це може бути керівник:

- організованого збройного формування;
- нерегулярних сил;
- іншого фактично підконтрольного бойового формування.

Ключове:

не назва посади, а реальний контроль.

Інший начальник

Інший начальник – особа, яка не належить до перших двох категорій, але:

- обіймає посаду;
- або фактично перебуває у становищі,
- яке надає їй **владні повноваження та контроль над підлеглими**.

Це вже не обов'язково військові відносини.

Стаття 31-1 охоплює також **цивільне начальство**, якщо воно реально має владу і контроль над підлеглими та виконані інші умови норми.

Фактичне командування і контроль

Це центральний елемент конструкції.

Сам по собі високий формальний статус особи **недостатній**.

Необхідно встановити, що начальник мав **реальну спроможність впливати на поведінку підлеглого**, зокрема:

- віддавати обов'язкові накази;
- контролювати їх виконання;
- припиняти протиправну поведінку;
- застосовувати дисциплінарні або організаційні заходи;
- передавати інформацію компетентним органам.

У міжнародному кримінальному праві цей критерій позначається як **effective command and control / effective authority and control**. Стаття 28 Римського статуту так само пов'язує відповідальність із ефективним командуванням або владою та контролем над підлеглими.

Отже:

формальна посада без реального контролю → недостатньо;

фактичний контроль навіть без формальної військової посади → може бути достатнім.

Причина відповідальності – нездійснення належного контролю

Командир відповідає не просто тому, що:

«підлеглий вчинив злочин».

Стаття 31-1 вимагає, щоб злочин підлеглого був пов'язаний із **нездійсненням начальником належного контролю**.

Тобто необхідно встановити:

- фактичне підпорядкування;
- можливість контролю;
- знання або належний стандарт обізнаності;
- можливість ужити заходів;
- невжиття таких заходів.

Тому **command responsibility не є об'єктивною відповідальністю за чужий злочин**.

Римський статут так само виходить із того, що відповідальність командування виникає через **failure to exercise control properly**, а не лише через існування ієрархічного зв'язку.

Стандарт знання військового командира

Для військового командира або особи, яка фактично діє як військовий командир, ч. 1 ст. 31-1 встановлює альтернативний стандарт:

Знав або **зважаючи на обставини, повинен був і міг знати**, що підлеглий:

- вчинив;

- або мав намір вчинити

відповідний злочин.

Це значно ширше, ніж лише доказ фактичної обізнаності.

«Знав»

Йдеться про фактичну обізнаність командира.

Наприклад:

- отримував рапорти;
- особисто спостерігав;
- отримував повідомлення;
- знав про попередні аналогічні дії;
- отримав наказові або розвідувальні дані.

«Повинен був і міг знати»

Це спеціальний стандарт командної відповідальності.

Він означає, що за конкретних обставин командир:

- **повинен був отримувати інформацію** про поведінку підлеглих;
- мав реальну можливість таку інформацію отримати;
- але неналежно здійснював контроль.

Стаття 28 Римського статуту використовує близьку формулу **knew or, owing to the circumstances at the time, should have known**.

Тому:

«я особисто нічого не бачив» не виключає відповідальності, якщо належний командир за цих обставин повинен був і міг знати про злочини.

Стандарт знання іншого начальника

Для іншого начальника ч. 2 ст. 31-1 встановлює іншу конструкцію.

Начальник повинен:

- **знати**;
- або **повинен був знати**;
- або **свідомо проігнорувати інформацію, що явно вказувала**,

що підлеглий:

- вчиняв;
- або мав намір вчинити

відповідний злочин.

Крім того, злочин повинен стосуватися **діяльності, що підпадала під фактичну відповідальність і контроль такого начальника**.

Військовий командир ⇹ інший начальник

Ознака	**Військовий командир / фактичний військовий командир**	**Інший начальник**
Характер відносин	військове командування	інше владне підпорядкування
Контроль	фактичне командування і контроль / влада і контроль	фактична влада і контроль
Злочин має стосуватися сфери відповідальності	випливає з командування	**прямо передбачено**
Стандарт знання	знав або **повинен був і міг знати**	знав / повинен був знати / **свідомо проігнорував явно вказуючу інформацію**
Невжиття заходів	обов'язкове	обов'язкове

Міжнародна модель ст. 28 Римського статуту також розрізняє військових командирів і цивільних начальників та встановлює для останніх окремий стандарт **consciously disregarded information which clearly indicated** вчинення або підготовку злочинів.

Які заходи повинен ужити командир

Стаття 31-1 називає три основні напрями реагування.

Командир або начальник повинен у межах своїх повноважень ужити заходів для:

- **запобігання злочину**;
- **припинення злочину**;
- **повідомлення про злочин компетентного органу**.

Тобто закон враховує різні часові ситуації.

До вчинення злочину

Якщо командир знає або повинен знати, що злочин **планується**, він повинен:

запобігти його вчиненню.

Наприклад:

- скасувати незаконний наказ;
- замінити підрозділ;
- обмежити доступ до зброї;
- провести необхідний інструктаж;
- застосувати інші доступні заходи.

Під час вчинення

Якщо злочин уже почався:

командир повинен ужити можливих заходів для його припинення.

Після вчинення

Якщо злочин уже вчинено і командир не може його припинити:

виникає обов'язок повідомити компетентний орган.

Міжнародна модель ст. 28 Римського статуту аналогічно вимагає вжити необхідних і розумних заходів для запобігання, припинення або передачі питання компетентним органам для розслідування та переслідування.

«Повинен був і міг вжити»

Командир відповідає лише за невжиття тих заходів, які:

- входили до його повноважень;
- були реально доступними;
- він **повинен був і міг** здійснити.

Тому неможливо покладати відповідальність за невиконання дії, яку командир:

- юридично не міг здійснити;
- фактично не мав можливості здійснити.

Основна формула:

обов'язок + повноваження + реальна можливість + бездіяльність.

Злочин уже вчинений підлеглим

Відповідальність за ст. 31-1 є **похідною від конкретного міжнародного злочину підлеглого**.

Необхідно встановити:

- який саме злочин учинив підлеглий;
- за якою статтею КК;
- факт підпорядкування;
- необхідний зв'язок з нездійсненням контролю.

Тому неможливо кваліфікувати поведінку начальника лише: **«за ст. 31-1».**

Правило кваліфікації

Частина 3 ст. 31-1 прямо передбачає:

командир або начальник відповідає **за відповідною частиною ст. 31-1 та за статтею або частиною статті Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений підлеглим**.

Наприклад:

підлеглий учинив воєнний злочин за певною частиною ст. 438, а командир виконав усі умови ч. 1 ст. 31-1.

Кваліфікаційна формула:

ч. 1 ст. 31-1 + відповідна частина ст. 438 КК.

Це спеціальна конструкція, а не звичайне посилання на ст. 27 КК про співучасть.

Command responsibility ↔ співучасть

Необхідно чітко розмежовувати.

Звичайна співучасть

Командир:

- віддає наказ учинити злочин;
- організовує його;
- підбурює;
- надає засоби;
- свідомо сприяє.

Тоді необхідно перевіряти **відповідну форму співучасті** за загальними нормами КК.

Command responsibility

Командир:

- **не обов'язково бажає злочину підлеглого**;
- але знає або за встановленим законом стандартом повинен знати про нього;
- має фактичний контроль;
- не вживає належних заходів.

Основна формула:

активно сприяв злочину → співучасть;

не запобіг злочину підконтрольних підлеглих за умов ст. 31-1 → command responsibility.

Командна відповідальність ≠ відповідальність за сам факт посади

Наприклад:

командир бригади не може бути автоматично засуджений за кожний воєнний злочин, учинений будь-яким військовослужбовцем бригади.

Необхідно довести всю сукупність:

підлеглість → фактичний контроль → знання/належний стандарт знання → можливість реагування → невжиття заходів → злочин підлеглого внаслідок неналежного контролю.

Це виключає модель **strict liability – об'єктивної відповідальності лише за посаду**. Такий принцип відповідає й міжнародному розумінню ст. 28 Римського статуту.

Командна відповідальність ↔ наказ на вчинення злочину

Якщо командир **сам віддав наказ**:

«розстріляти цивільних»

це вже не проста бездіяльність у контролі.

У такій ситуації він може нести відповідальність як:

- організатор;
- підбурювач;
- інший співучасник;

- а за відповідних ознак – безпосередній виконавець через механізм відповідного злочину.

Стаття 31-1 потрібна передусім для іншої ситуації:

командир не наказував учинити злочин, але не виконав свого обов'язку належного контролю.

Командна відповідальність ↔ ст. 426 КК

Стаття 426 КК встановлює відповідальність за **бездіяльність військової влади**.

Однак ст. 31-1 є спеціальною конструкцією щодо міжнародних злочинів підлеглих.

Тому за наявності:

- злочину за ст. 437–439, 442 або 442-1;
- фактичного командування;
- відповідного стандарту знання;
- нездійснення належного контролю

насамперед перевіряється саме **ст. 31-1**.

Стаття 426 має іншу сферу і не повинна механічно підміняти спеціальну командну відповідальність.

Особливість щодо злочину агресії

Стаття 31-1 формально включає **ст. 437**.

Однак потрібно враховувати, що злочин агресії сам по собі має **лідерський характер суб'єкта**.

Тому застосування ст. 31-1 до злочину за ст. 437 потребує одночасного встановлення всіх спеціальних ознак самого злочину агресії, зокрема належного рівня впливу виконавця.

Саме формальне підпорядкування особи командиру не може розширити суб'єктний склад ст. 437.

Часова дія ст. 31-1

Стаття 31-1 є нормою, яка встановлює **самостійну спеціальну підставу кримінальної відповідальності начальника за злочини підлеглих**.

Тому при її застосуванні обов'язково потрібно враховувати принцип:

закон про кримінальну відповідальність, який встановлює кримінальну протиправність діяння або посилює відповідальність, не має зворотної дії в часі.

Отже, ст. 31-1 не можна механічно застосовувати до поведінки командира, яка повністю завершилася до набрання нею чинності.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі щодо злочину підлеглого потрібно послідовно встановити:

- **Який злочин учинив підлеглий?**
    - 437, 438, 439, 442 або 442-1 → ст. 31-1 потенційно застосовна;

- інший злочин → ця спеціальна конструкція не застосовується.

- **Хто начальник?**
  - військовий командир;
  - фактичний військовий командир;
  - інший начальник.
- **Чи існували реальні відносини підпорядкування?**
  - формальна посада сама по собі недостатня.
- **Чи мав начальник фактичне командування/владу і контроль?**
  - чи міг реально запобігати поведінці підлеглого.
- **Що він знав?**
  - військовий командир: знав або **повинен був і міг знати**;
  - інший начальник: знав / повинен був знати / **свідомо проігнорував явно вказуючу інформацію**.
- **Для іншого начальника – чи стосувався злочин діяльності, що перебувала під його фактичною відповідальністю і контролем?**
  - якщо ні → ч. 2 ст. 31-1 не застосовується.
- **Чи міг начальник реально діяти?**
  - запобігти;
  - припинити;
  - повідомити компетентний орган.
- **Чи вжив він належних заходів?**
  - так → командна відповідальність може бути відсутня;
  - ні → перевіряємо ст. 31-1.
- **Чи він сам наказував або сприяв злочину?**
  - тоді додатково/насамперед оцінюємо звичайні форми співучасті.
- **Як кваліфікувати?**
  - відповідна частина **ст. 31-1 + стаття Особливої частини**, за якою відповідає за злочин підлеглого.

Короткий підсумок

Стаття 31-1 КК України імплементує принцип **command responsibility – відповідальності командирів та інших начальників за міжнародні злочини підлеглих унаслідок нездійснення належного контролю**. Вона була введена реформою 2024 року у зв'язку з ратифікацією Римського статуту.

Норма охоплює лише злочини за:

437, 438, 439, 442 і 442-1 КК.

Для військового командира потрібні:

фактичне командування і контроль + знав або повинен був і міг знати + не запобіг / не припинив / не повідомив.

Для іншого начальника:

фактична влада і контроль + злочин у сфері його відповідальності + знав / повинен був знати / свідомо проігнорував явно вказуючу інформацію + не вжив необхідних заходів.

Головна відмінність від співучасті:

командир наказав або активно сприяв → співучасть;

командир не здійснив належного контролю над підлеглими → ст. 31-1.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

command responsibility = не «відповідає, бо командир», а «реально контролював + знав/повинен був знати + міг діяти + не запобіг, не припинив і не повідомив».

Воєнні злочини: ст. 438 КК України

Воєнні злочини – це серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права, вчинені **у зв'язку зі збройним конфліктом**.

Чинна ст. 438 КК України має назву **«Воєнні злочини»**. Після змін 2024–2025 років вона істотно оновлена: у 2024 році змінено назву та конструкцію ч. 2, а Законом № 4499-IX від 17 червня 2025 р. до ч. 1 прямо включено злочини щодо дітей – незаконне переміщення або депортацію, невиправдану затримку репатріації, вербування чи використання дитини у збройному конфлікті або бойових діях.

Основна кваліфікаційна формула:

збройний конфлікт + порушення норми МГП + захищена особа/об'єкт або заборонений метод чи засіб + nexus діяння зі збройним конфліктом = ст. 438 КК.

Сам факт того, що кримінальне правопорушення вчинене **під час війни**, ще не робить його воєнним злочином.

Об'єкт

Основний безпосередній об'єкт – **встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів**.

Додатковими об'єктами можуть бути:

- життя і здоров'я людини;
- честь і гідність;
- особиста свобода;
- статева свобода та недоторканність;
- власність;
- культурні цінності;
- права дітей;
- безпека цивільного населення.

Міжнародно-правова бланкетність ст. 438

Стаття 438 є **бланкетною нормою**.

Для її застосування недостатньо лише послатися на сам КК. Необхідно встановити, **яку конкретно норму міжнародного гуманітарного права порушено**.

Частина 1 прямо охоплює:

- жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- вигнання цивільного населення для примусових робіт;
- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
- спеціально названі діяння щодо дітей;
- **інші порушення законів та звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України**;
- віддання наказу про вчинення таких дій.

ВС наголошує: при використанні конструкції **«інші порушення законів та звичаїв війни»** потрібно ідентифікувати конкретне положення міжнародного договору, обов'язкового для України.

Основні джерела міжнародного гуманітарного права

Для кваліфікації за ст. 438 насамперед застосовуються:

- Гаазькі правила ведення війни;
- чотири Женевські конвенції 1949 року;
- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій;
- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту;
- міжнародні договори про заборону або обмеження окремих видів зброї;
- інші ратифіковані Україною договори у сфері МГП.

Після ратифікації Україною Римського статуту його ст. 8 також має істотне значення для системного розуміння категорії **war crimes**, однак національна кримінально-правова кваліфікація здійснюється за ст. 438 КК.

Обов'язкова умова – збройний конфлікт

Воєнний злочин може бути вчинений лише у контексті:

- **міжнародного збройного конфлікту**;
- або, залежно від відповідної норми МГП, **неміжнародного збройного конфлікту**.

Для застосування ст. 438 **не потрібно офіційного оголошення війни**.

ВС звертав увагу, що ст. 438 застосовується до діянь, пов'язаних зі збройною агресією проти України, починаючи з 2014 року, а не лише після запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 року.

Nexus – зв'язок зі збройним конфліктом

Це головна контекстуальна ознака воєнного злочину.

Необхідно встановити, що збройний конфлікт **істотно вплинув** на:

- можливість учинити злочин;
- спосіб його вчинення;
- рішення винного діяти;
- вибір потерпілої особи або об'єкта;
- мету поведінки.

Тобто:

злочин під час війни ≠ автоматично воєнний злочин.

Наприклад, військовослужбовець може вчинити звичайне умисне вбивство з особистої помсти, ніяк не пов'язаної зі збройним конфліктом. У такому випадку підстав для ст. 438 може не бути.

ВС прямо наголошував на необхідності встановлення **контекстуального аспекту**: без зв'язку з воєнними діями вбивство, сексуальне насильство чи інше діяння може залишатися загальнокримінальним правопорушенням.

Захищені особи

Для багатьох форм ст. 438 необхідно встановити **міжнародно-правовий статус потерпілого**.

До захищених категорій можуть належати:

- цивільні особи;
- військовополонені;
- поранені та хворі;
- особи, які припинили участь у бойових діях (*hors de combat*);
- медичний і духовний персонал;
- інші особи, яких захищає відповідна норма МГП.

ВС наголошує, що для кваліфікації недостатньо просто назвати потерпілого цивільним чи військовополоненим – необхідно перевірити, чи має він **відповідний статус за нормами міжнародного гуманітарного права**.

Захищені об'єкти

Міжнародне гуманітарне право охороняє, зокрема:

- цивільні об'єкти;
- медичні заклади;
- санітарний транспорт;
- культурні цінності;
- об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;
- інші спеціально захищені об'єкти.

Одним із фундаментальних принципів є **розрізнення військових і цивільних цілей**.

Навмисне спрямування нападу на цивільний об'єкт за відповідних умов може становити воєнний злочин.

Жорстоке поводження

Поняття **«жорстоке поводження»** має міжнародно-правовий зміст.

Воно може охоплювати, залежно від конкретної норми МГП:

- катування;
- нелюдське поводження;
- побиття;
- заподіяння серйозних фізичних чи психічних страждань;
- сексуальне насильство;
- незаконне позбавлення волі;
- погрози насильством;
- інші форми тяжкого приниження чи насильства щодо захищених осіб.

Практика українських судів уже охоплює за ч. 1 ст. 438 випадки утримання цивільних осіб, погроз зброєю, фізичного насильства та використання цивільних об'єктів і людей у воєнних цілях.

Примусові роботи цивільного населення

Стаття 438 окремо називає **вигнання цивільного населення для примусових робіт**.

Кваліфікація потребує встановлення:

- цивільного статусу потерпілих;
- примусового характеру переміщення;
- мети використання їхньої праці;
- зв'язку із збройним конфліктом або окупацією.

Розграбування національних цінностей

Караним є **розграбування національних цінностей на окупованій території**.

Можуть охоплюватися, зокрема:

- культурні цінності;
- музейні фонди;
- архіви;
- історичні предмети;
- інші цінності, що мають спеціальний захищений статус.

Для таких діянь ст. 438 є спеціальною нормою порівняно зі звичайними майновими злочинами, якщо виконані міжнародно-правові ознаки воєнного злочину.

Заборонені засоби ведення війни

Засоби ведення війни – це насамперед **зброя та інші засоби заподіяння шкоди противнику**.

Стаття 438 прямо карає застосування засобів ведення війни, **заборонених міжнародним правом**.

Тому потрібно:

- визначити конкретний засіб;
- встановити міжнародно-правову заборону;
- перевірити обов'язковість відповідної норми для України.

ВС окремо наголошував, що перелік таких засобів не міститься безпосередньо у КК, тому необхідно звертатися до міжнародних договорів.

Заборонені методи ведення війни

Метод ведення війни – це спосіб використання військової сили.

До заборонених методів за нормами МГП можуть належати, зокрема:

- навмисні напади на цивільне населення;
- невибіркові напади;
- використання голоду цивільного населення як методу війни;
- використання захищених осіб як «живого щита»;
- віроломство;
- інші способи ведення бойових дій, заборонені відповідними міжнародними нормами.

У ст. 438 вони можуть охоплюватися формулюванням **«інші порушення законів та звичаїв війни»**, якщо відповідна заборона міститься у міжнародному договорі, обов'язковому для України.

Спеціальні воєнні злочини щодо дітей

З **17 липня 2025 року** ч. 1 ст. 438 прямо охоплює:

- **незаконне переміщення дитини**;
- **депортацію дитини**;
- **невиправдану затримку репатріації дитини**;
- **вербування дитини**;
- **використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях**.

Ця зміна є принципово важливою для актуального конспекту: **старі редакції ст. 438 цих форм безпосередньо в тексті статті не містили**.

Віддання наказу

Стаття 438 окремо передбачає **віддання наказу про вчинення зазначених у ній діянь**.

Тому командир, який:

наказав катувати військовополонених,

може відповідати за ст. 438 уже через сам факт віддання відповідного злочинного наказу за наявності всіх ознак складу.

Цю ситуацію потрібно відрізняти від **command responsibility за ст. 31-1**:

сам віддав злочинний наказ → ст. 438;

не наказував, але не здійснив необхідного контролю над підлеглими → перевіряємо ст. 31-1 + 438.

Суб'єкт

Загалом ст. 438 **не є виключно військовим злочином за суб'єктом**.

Суб'єктом може бути особа, поведінка якої відповідає міжнародно-правовим і кримінально-правовим ознакам конкретного воєнного злочину.

Типово це:

- військовослужбовець;
- командир;
- учасник організованого збройного формування;
- інша особа, поведінка якої достатньо пов'язана зі збройним конфліктом.

На відміну від ст. 437, **лідерський статус не потрібний**.

Суб'єктивна сторона

Воєнні злочини за своєю природою є **умисними діяннями**.

Винний має усвідомлювати фактичні обставини, які встановлюють:

- характер його поведінки;
- статус потерпілої особи чи об'єкта;
- фактичний контекст збройного конфлікту;
- зв'язок діяння з ним.

Не вимагається, щоб особа сама здійснила правильну юридичну кваліфікацію конфлікту чи знала номер конкретної Женевської конвенції.

Важливо, щоб вона усвідомлювала **фактичні обставини**, які утворюють воєнний контекст.

Частина 1 ст. 438

Частина 1 охоплює всі названі в диспозиції форми воєнних злочинів, **якщо відсутній наслідок, передбачений ч. 2**.

Санкція – позбавлення волі на строк від 8 до 12 років. Чинний текст ст. 438 підтверджено поточною редакцією КК.

Частина 2 ст. 438

Після реформи 2024 року конструкцію ч. 2 змінено.

Раніше закон передбачав:

«ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством».

Чинна редакція:

«ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини».

За це передбачено позбавлення волі на строк від 10 до 15 років або довічне позбавлення волі.

Отже, у сучасному конспекті не можна використовувати стару формулу **«поєднані з умисним вбивством»** як текст чинної ч. 2.

Ст. 438 ↔ ст. 115

Головне питання:

чи пов'язане вбивство зі збройним конфліктом і чи потерпілий має відповідний захищений статус?

Ст. 115

Звичайне умисне вбивство:

- може бути вчинене під час війни;
- але не має необхідного nexus зі збройним конфліктом.

Ст. 438

Позбавлення життя є елементом воєнного злочину, якщо:

- існує відповідний збройний конфлікт;
- потерпілий захищений нормами МГП;
- діяння пов'язане з конфліктом.

Формула:

вбивство через особисту сварку під час війни → 115;

умисне вбивство захищеного цивільного у зв'язку з воєнними діями → 438.

Ст. 438 ↔ катування за ст. 127

Так само вирішальним є **воєнний контекст**.

Ст. 127 – катування як загальнокримінальний злочин.

Ст. 438 – катування або інше жорстоке поводження із захищеною особою в контексті збройного конфлікту.

Якщо всі спеціальні ознаки воєнного злочину встановлені, ст. 438 виступає спеціальною кримінально-правовою конструкцією.

Ст. 438 ↔ сексуальні злочини

Зґвалтування або інше сексуальне насильство може кваліфікуватися за загальними статтями КК.

Але якщо воно:

- вчинене щодо захищеної особи;
- безпосередньо пов'язане зі збройним конфліктом;
- становить порушення МГП,

потрібно перевіряти ст. 438.

ВС наголошує: **не кожне сексуальне насильство, вчинене військовослужбовцем під час війни, автоматично є воєнним злочином – необхідний nexus.**

Ст. 438 ↔ ст. 433

Стаття 433 КК стосується насильства над населенням у районі воєнних дій військовослужбовцем.

ВС звертав увагу на розмежування:

- діяння щодо населення **власної сторони** за відповідних умов можуть охоплюватися ст. 433;
- щодо захищених осіб **супротивної сторони** у контексті збройного конфлікту – перевіряється ст. 438.

Ст. 437 ↔ ст. 438

Злочин агресії – ст. 437

Відповідає особа **лідерського рівня** за сам механізм планування, розв'язування або ведення агресивної війни.

Воєнний злочин – ст. 438

Відповідальність настає за **конкретне порушення правил ведення збройного конфлікту**.

Отже:

незаконність самої війни → 437;

незаконний спосіб поведінки під час війни → 438.

Навіть військові держави, що правомірно обороняється, зобов'язані дотримуватися МГП і теоретично можуть учинити воєнний злочин.

Воєнний злочин не залежить від того, хто «правий» у війні

Це фундаментальний принцип.

Міжнародне гуманітарне право (**jus in bello**) застосовується незалежно від питання, яка сторона:

- розпочала агресію;
- обороняється;
- має політично чи юридично виправдану мету.

Тому:

агресор не має права вчиняти воєнні злочини;
але й сторона, що обороняється, не звільняється від правил МГП.

Це відрізняє **jus in bello** від **jus ad bellum**.

Ст. 438 ↔ ст. 442-1

Воєнний злочин

Необхідний:

збройний конфлікт + nexus.

Злочин проти людяності

Необхідний:

широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення + знання про такий напад.

Збройний конфлікт для ст. 442-1 **не є обов'язковим**.

Те саме фактичне діяння за певних умов може одночасно перебувати у двох міжнародно-правових контекстах, які потрібно оцінювати окремо.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі про можливий воєнний злочин потрібно встановити:

- **Чи існував збройний конфлікт?**
  - міжнародний;
  - неміжнародний.
- **Чи має діяння nexus із цим конфліктом?**
  - якщо ні → перевіряємо загальнокримінальну норму.
- **Хто потерпілий?**
  - цивільний;
  - військовополонений;
  - поранений;
  - особа *hors de combat*;
  - інша захищена особа.
- **Який об'єкт атаковано?**
  - військова ціль;
  - цивільний;
  - медичний;
  - культурний;
  - інший захищений об'єкт.
- **Яка форма порушення?**
  - жорстоке поводження;
  - примусові роботи;
  - розграбування;
  - заборонений засіб;
  - інше договірне порушення;
  - злочин щодо дитини;
  - віддання наказу.
- **Якщо це «інше порушення» – яка конкретна міжнародна договірна норма порушена?**
  - її необхідно прямо ідентифікувати.
- **Чи спричинена загибель людини?**
  - ні → ч. 1;
  - так → **ч. 2 ст. 438**.

- **Командир особисто наказав?**
  - перевіряємо 438.
- **Командир не наказував, але не контролював підлеглих?**
  - перевіряємо **ст. 31-1 + 438**.

Короткий підсумок

Для ст. 438 недостатньо встановити:

«діяння вчинене військовим під час війни».

Потрібна повна конструкція:

збройний конфлікт + nexus + захищена особа/об'єкт або заборонений метод/засіб + конкретна норма МГП + умисне діяння.

Стаття 438 є міжнародно-правово бланкетною: для категорії **«інші порушення законів та звичаїв війни»** потрібно встановити конкретне положення міжнародного договору, обов'язкового для України.

Чинна структура:

ч. 1 – жорстоке поводження / примусові роботи / розграбування / заборонені засоби / злочини щодо дітей / інші договірні порушення МГП / віддання наказу;
ч. 2 – ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини.

Після змін 2025 року до ч. 1 прямо включено:

незаконне переміщення або депортацію дитини; невиправдану затримку її репатріації; вербування або використання дитини у збройному конфлікті чи бойових діях.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

«вчинено під час війни» – недостатньо;

«вчинено через/у зв'язку з війною всупереч МГП» → перевіряємо ст. 438.

437 = незаконність самої агресивної війни;

438 = незаконність способу поведінки під час збройного конфлікту.

Застосування, розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут і транспортування зброї масового знищення: ст. 439–440 КК України

Статті 439 і 440 КК України встановлюють відповідальність за дві різні групи діянь щодо **зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України**.

Чинна редакція КК України – від 18 вересня 2026 р.

Основна матриця:

застосував заборонену зброю масового знищення → ст. 439;

розробляє / виробляє / придбаває / зберігає / збуває / транспортує таку зброю → ст. 440.

Об’єкт

Основний безпосередній об’єкт – **безпека людства та встановлений міжнародним правом режим нерозповсюдження і незастосування окремих видів зброї масового знищення**.

Додатково можуть охоронятися:

- життя і здоров’я людей;
- довкілля;
- міжнародний мир;
- безпека населення;
- міжнародний режим контролю над особливо небезпечними видами озброєнь.

Предмет – зброя масового знищення

КК України **не дає універсального визначення поняття «зброя масового знищення»**.

Для ст. 439–440 вирішальне значення має інша ознака:

конкретний вид зброї має бути заборонений міжнародним договором, згода на обов’язковість якого надана Верховною Радою України.

Тому сама висока уражаюча здатність певної зброї ще не означає автоматичного застосування ст. 439 або 440.

Потрібно встановити:

конкретний предмет → конкретний міжнародний договір → міжнародно-правову заборону.

Які види зброї можуть охоплюватися

У міжнародному праві до найбільш очевидних категорій належать:

- **хімічна зброя**;
- **бактеріологічна (біологічна) і токсинна зброя**;
- інші види зброї масового знищення, якщо щодо них існує міжнародно-договірна заборона, обов’язкова для України.

Особливо чіткий режим встановлено для хімічної зброї.

Конвенція про заборону хімічної зброї зобов’язує держави-учасниці ніколи:

- не розробляти;
- не виробляти;
- не придбавати;
- не накопичувати;
- не зберігати;
- не передавати;
- **не застосовувати хімічну зброю**.

Україна ратифікувала цю Конвенцію Законом № 187-XIV від 16 жовтня 1998 р.

Хімічна зброя як приклад предмета

За Конвенцією про заборону хімічної зброї поняття **«хімічна зброя»** охоплює, зокрема:

- токсичні хімікати та їх прекурсори, якщо вони не призначені для дозволених Конвенцією цілей;
- боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або іншої шкоди завдяки токсичним властивостям;
- спеціальне обладнання, призначене для використання таких боєприпасів та пристроїв.

Отже, при кваліфікації має значення не лише сама речовина, а й:

- її призначення;
- кількість;
- спосіб використання;
- конструкція боєприпасу чи пристрою;
- міжнародно-правовий статус.

Стаття 439 КК – застосування зброї масового знищення

Частина 1 ст. 439 встановлює відповідальність за:

застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Основна формула:

міжнародно заборонена ЗМЗ + фактичне застосування = ч. 1 ст. 439.

Що означає «застосування»

Застосування – фактичне використання зброї за її функціональним призначенням, тобто приведення її у дію таким чином, щоб реалізувати її уражаючі властивості.

Наприклад:

- розпилення токсичної бойової речовини;
- застосування спеціального хімічного боєприпасу;
- поширення біологічного агента як зброї.

Не потрібно, щоб унаслідок базового складу обов'язково настала загибель людей.

Момент закінчення ч. 1 ст. 439

Частина 1 має **формальний склад**.

Злочин закінчений із моменту фактичного **застосування** забороненої зброї масового знищення.

Настання загибелі людей чи інших тяжких наслідків для ч. 1 не є обов'язковим.

Частина 2 ст. 439

Частина 2 передбачає:

те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Отже:

застосування без кваліфікуючих наслідків → ч. 1;

застосування + загибель людей / інші тяжкі наслідки → ч. 2.

«Загибель людей»

Формулювання у множині означає, що кваліфікуюча ознака прямо орієнтована на **смерть двох або більше осіб**.

Якщо загинула одна особа, необхідно окремо аналізувати:

- конкретну форму вини щодо смерті;
- можливу сукупність з іншими кримінальними правопорушеннями;
- чи охоплюється ситуація поняттям інших тяжких наслідків.

Інші тяжкі наслідки

Це **оціночна ознака**.

До неї залежно від конкретної ситуації можуть належати:

- масове ураження людей;
- тяжке забруднення значної території;
- масштабне отруєння води чи атмосфери;
- тривале порушення життєдіяльності населення;
- особливо значна екологічна шкода;
- інші наслідки, співмірні за тяжкістю із загибеллю людей.

Сам факт використання небезпечної речовини без відповідного результату не дозволяє автоматично застосувати ч. 2.

Суб'єкт ст. 439

Суб'єкт – **загальний**:

- фізична;
- осудна особа;
- яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Спеціального військового або службового статусу ст. 439 не вимагає.

Але фактично такі діяння часто можуть бути пов'язані з:

- військовою службою;
- командуванням;
- державними програмами озброєння;
- організованими збройними формуваннями.

Суб'єктивна сторона ст. 439

Щодо самого застосування зброї характерний **прямий умисел**:

особа усвідомлює, що фактично застосовує відповідний засіб, і бажає його використати.

Для ч. 2 окремо встановлюється психічне ставлення до:

- загибелі людей;
- інших тяжких наслідків.

Воно визначається за фактичними обставинами конкретної справи і не повинно автоматично ототожнюватися з умислом на саме застосування зброї.

Стаття 440 КК – дії щодо зброї масового знищення до її застосування

Стаття 440 встановлює відповідальність за:

- **розроблення**;
- **виробництво**;
- **придбання**;
- **зберігання**;
- **збут**;
- **транспортування**

зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, обов'язковими для України.

На відміну від ст. 439, тут зброя **не обов'язково повинна бути застосована**.

Розроблення

Розроблення – діяльність, спрямована на **створення конструкції, технології або іншої основи для майбутнього виробництва зброї**.

Може включати:

- науково-технічне проєктування;
- конструкторські роботи;
- створення прототипів;
- випробування технологічних рішень;
- удосконалення уражаючих властивостей.

Це стадія, що передує або супроводжує виробництво. У доктрині ст. 440 розроблення розуміється саме як комплекс дій зі створення зброї до її серійного чи практичного виготовлення.

Виробництво

Виробництво – **безпосереднє створення реальних одиниць зброї масового знищення**.

Може охоплювати:

- виготовлення;
- складання;

- технологічне спорядження;
- випробування готової зброї.

Придбання

Придбання – одержання фактичного володіння зброєю будь-яким способом.

Наприклад:

- купівля;
- обмін;
- одержання у дар;
- незаконне заволодіння;
- інше одержання під фактичний контроль.

Зберігання

Зберігання – **фактичне утримання зброї під контролем особи**.

Не обов'язково:

- мати її при собі;
- бути власником;
- особисто охороняти місце зберігання.

Вирішальним є можливість здійснювати **фактичний контроль** над предметом.

Збут

Збут – будь-яке **відчуження зброї іншій особі, організації або державі**.

Він може бути:

- оплатним;
- безоплатним.

Тому продаж – лише один із можливих способів збуту.

Транспортування

Транспортування – переміщення зброї:

- з одного місця в інше;
- із застосуванням транспортного засобу;
- у тому числі через державний кордон.

Доктринально саме так традиційно розмежовується транспортування від простого носіння чи зберігання.

Момент закінчення ст. 440

Стаття 440 має **формальний склад**.

Злочин закінчений із моменту вчинення хоча б однієї альтернативної дії:

розроблення / виробництво / придбання / зберігання / збут / транспортування.

Не потрібно доводити:

- фактичне застосування зброї;
- загибель людей;
- заподіяння шкоди;
- завершення всієї програми створення зброї.

Суб'єктивна сторона ст. 440

Вина – **умисна**.

Особа повинна усвідомлювати:

- фактичні властивості предмета;
- характер своїх дій щодо нього;

і бажати відповідної поведінки.

Для кваліфікації особливо важливо встановити обізнаність із тими фактичними характеристиками предмета, через які він належить до забороненої зброї.

Мета застосування не є обов'язковою для ст. 440

Стаття 440 не вимагає, щоб особа вже мала конкретний план:

- застосувати зброю;
- розпочати війну;
- вчинити терористичний акт.

Сам факт умисної:

розробки / виробництва / придбання / зберігання / збуту / транспортування

забороненої міжнародним договором ЗМЗ утворює склад.

Якщо встановлена додаткова терористична чи інша злочинна мета, потрібно перевіряти також відповідні спеціальні норми.

Ст. 439 ↔ ст. 440

Це головне розмежування.

Ознака	**Ст. 439**	**Ст. 440**
Предмет	заборонена міжнародним договором ЗМЗ	та сама
Основна дія	**застосування**	розроблення / виробництво / придбання / зберігання / збут / транспортування
Фактичне використання уражаючих властивостей	**так**	ні

Наслідки	для ч. 1 не потрібні; ч. 2 – загибель людей або інші тяжкі наслідки	не потрібні
Склад	ч. 1 формальний; ч. 2 матеріальний	**формальний**

Основна формула:

створює або володіє → 440;

приводить у дію → 439.

Ст. 440 → ст. 439

Якщо одна й та сама особа:

- спочатку виготовила;
- зберігала;
- а потім застосувала

заборонену зброю масового знищення, потрібно оцінювати **самостійність діянь за ст. 440 і 439**.

Стаття 439 не описує розроблення, виробництво чи попередній обіг зброї, а ст. 440 не охоплює її застосування.

Тому за наявності самостійно закінчених складів можлива **сукупність ст. 439 і 440**.

Ст. 439 ⇹ ст. 438

Особливо важливе розмежування у контексті збройного конфлікту.

Ст. 439

Застосування конкретної **зброї масового знищення, забороненої міжнародним договором**.

Наявність збройного конфлікту сама по собі **не є текстуальною обов'язковою ознакою ст. 439**.

Ст. 438

Воєнний злочин потребує:

- збройного конфлікту;
- nexus із ним;
- порушення міжнародного гуманітарного права.

Ст. 438 прямо охоплює **застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом**.

Отже, якщо заборонена зброя масового знищення застосована **як засіб ведення збройного конфлікту**, можуть одночасно постати питання про ознаки:

ст. 439 – спеціальної за предметом ЗМЗ;

ст. 438 – воєнного злочину в контексті збройного конфлікту.

Кваліфікація повинна враховувати самостійні об'єкти та ознаки складів, а не механічно припускати поглинення.

Ст. 439 ↔ екоцид

Застосування зброї масового знищення може одночасно спричинити масштабну екологічну шкоду.

Ст. 439

Центр складу:

застосування міжнародно забороненої ЗМЗ.

Ст. 441

Центр складу:

масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів чи інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу.

Тому сам факт використання ЗМЗ не означає автоматично екоцид: необхідно окремо встановити всі ознаки ст. 441.

Ст. 439 ↔ ядерний тероризм

Не слід змішувати ст. 439 із кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з:

- радіоактивними матеріалами;
- ядерними пристроями;
- терористичним використанням таких предметів.

Україна є учасницею Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму, яка встановлює окремий міжнародно-правовий режим щодо радіоактивних матеріалів та ядерних пристроїв.

Тому:

радіоактивний матеріал ≠ автоматично «зброя масового знищення» для ст. 439–440.

Потрібно встановити конкретний предмет і конкретну міжнародно-правову заборону.

Не кожна хімічна речовина = хімічна зброя

Це важлива тестова пастка.

Конвенція про заборону хімічної зброї прямо передбачає, що токсичні хімікати та прекурсори не визнаються забороненою хімічною зброєю, якщо вони призначені для **цілей, не заборонених Конвенцією**, а їх види й кількості відповідають таким цілям.

Тому:

наявність токсичної речовини → ще не ст. 440;

потрібно встановити її призначення та міжнародно-правовий статус.

Ст. 440 і ст. 31-1

Важливо пам'ятати:

ст. 440 прямо не включена до переліку злочинів, щодо яких застосовується спеціальна командна відповідальність за ст. 31-1 КК.

Стаття 31-1 охоплює:

437–439, 442, 442-1, але не ст. 440.

Отже, сам механізм **command responsibility** за ст. 31-1 до злочину за ст. 440 не застосовується.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі зі зброєю масового знищення потрібно встановити:

- **Що це за предмет?**
  - хімічна;
  - біологічна/токсинна;
  - інший вид.
- **Чи існує міжнародний договір, обов'язковий для України, який забороняє саме таку зброю?**
  - ні → 439–440 за цією ознакою не застосовуються;
  - так → далі.
- **Що саме зробила особа?**
  - розробляла;
  - виробляла;
  - придбала;
  - зберігала;
  - збувала;
  - транспортувала → **440**;
  - фактично застосувала → **439**.
- **Чи спричинило застосування загибель людей або інші тяжкі наслідки?**
  - ні → ч. 1 ст. 439;
  - так → ч. 2.
- **Чи відбувалося застосування в контексті збройного конфлікту?**
  - якщо так → додатково перевіряємо **438**.
- **Чи спричинено ознаки екологічної катастрофи?**
  - перевіряємо **441**.
- **Чи це лише токсична речовина цивільного/дозволеного призначення?**
  - не можна автоматично визнавати її хімічною зброєю.

Короткий підсумок

Статті 439–440 є **міжнародно-правово бланкетними**: предметом є не будь-яка небезпечна зброя, а саме **зброя масового знищення, заборонена міжнародним договором, обов'язковим для України**.

Ст. 439:

ч. 1 – застосування забороненої ЗМЗ;

ч. 2 – те саме, якщо спричинено загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Ст. 440:

розроблення / виробництво / придбання / зберігання / збут / транспортування забороненої ЗМЗ.

Ключове розмежування:

ще створює, набуває або переміщує → 440;

фактично застосовує → 439.

Конвенція про заборону хімічної зброї є типовим прикладом міжнародного договору, який одночасно забороняє її **розроблення, виробництво, придбання, накопичення, зберігання, передачу і застосування**.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

440 = «до застосування»;

439 = «застосував»;

438 = якщо таке застосування водночас є порушенням МГП у зв'язку зі збройним конфліктом.

Екоцид: ст. 441 КК України

Екоцид – один із кримінальних правопорушень проти безпеки людства, передбачений ст. 441 КК України.

Чинна ст. 441 встановлює відповідальність за:

- **масове знищення рослинного світу**;
- **масове знищення тваринного світу**;
- **отруєння атмосфери**;
- **отруєння водних ресурсів**;
- **інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу**.

За вчинення екоциду встановлено покарання у виді позбавлення волі на строк **від 8 до 15 років**.

Основна формула:

особливо небезпечне умисне посягання на природне середовище + масовий характер знищення/отруєння або реальна здатність інших дій спричинити екологічну катастрофу → ст. 441 КК.

Об'єкт

Основний безпосередній об'єкт – **екологічна безпека людства**, тобто такий стан природного середовища, за якого його масштабне руйнування не створює загрози існуванню людей, природних комплексів та екосистем.

На відміну від кримінальних правопорушень проти довкілля, екоцид має **наднидивідуальний і надзвичайно масштабний характер**: законодавець відніс його не до розділу VIII КК «Кримінальні правопорушення проти довкілля», а до розділу XX – злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Предмет посягання

Стаття 441 прямо називає:

- **рослинний світ**;
- **тваринний світ**;
- **атмосферу**;
- **водні ресурси**.

Категорія «інші дії» дозволяє охоплювати також масштабне руйнування інших компонентів природного середовища, якщо відповідні дії **здатні спричинити екологічну катастрофу**.

Це можуть бути, залежно від конкретних обставин:

- ґрунти;
- надра;
- природні комплекси;
- екосистеми;
- взаємопов'язані компоненти довкілля.

Форми екоциду

Для ЄДКІ доцільно виділяти **чотири основні блоки поведінки**.

Масове знищення рослинного світу

Йдеться не про будь-яке незаконне знищення рослинності, а про **масштабне знищення**, здатне принципово вплинути на природні комплекси та екологічну рівновагу.

При оцінці «масовості» можуть враховуватися:

- площа ураження;
- кількість знищених рослинних ресурсів;
- значення відповідної екосистеми;
- тривалість наслідків;
- можливість природного відновлення;
- поширення шкоди на інші компоненти довкілля.

У КК **не встановлено числового порогу**, після якого знищення автоматично визнається масовим.

Отже, це **оціночне поняття**, яке повинно встановлюватися з урахуванням конкретних екологічних наслідків і, як правило, спеціальних знань.

Масове знищення тваринного світу

Аналогічно оцінюються:

- масштаб загибелі;
- кількість і види тварин;
- знищення популяції;
- вплив на біорізноманіття;
- можливість відновлення;
- значення виду для відповідної екосистеми.

Наприклад, загибель великої кількості тварин ще потребує оцінки **екологічного масштабу**, а не лише арифметичного підрахунку особин.

Отруєння атмосфери або водних ресурсів

Йдеться про таке забруднення токсичними, хімічними, біологічними, радіоактивними або іншими небезпечними речовинами, яке за своїм характером та масштабом виходить на рівень посягання на **безпеку людства**.

Не кожне забруднення водойми або атмосферного повітря є екоцидом.

За менш масштабних наслідків можуть застосовуватися відповідні статті розділу VIII КК про кримінальні правопорушення проти довкілля.

Інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу

Це найбільш відкрита форма ст. 441.

Ключова ознака:

екологічна катастрофа не обов'язково повинна фактично настати – достатньо, щоб дії реально були здатними її спричинити.

Такими діями теоретично можуть бути:

- масштабне руйнування екосистеми;
- катастрофічне затоплення територій;
- умисне руйнування споруд, яке створює загрозу масштабної екологічної катастрофи;
- умисне спричинення тривалого токсичного чи радіоактивного забруднення;
- інше масштабне втручання у природне середовище.

Верховний Суд також виділяє у ст. 441 саме три узагальнені форми: **масове знищення флори чи фауни; отруєння атмосфери або водних ресурсів; інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу**.

Екологічна катастрофа

КК України **не містить легального кількісного визначення «екологічної катастрофи»**.

Це одна з основних проблем застосування ст. 441. У сучасних дослідженнях прямо відзначається оціночний і недостатньо визначений характер цього поняття.

Загалом під екологічною катастрофою розуміють **надзвичайно тяжку, масштабну зміну стану природного середовища**, яка:

- охоплює значну територію або природний комплекс;
- істотно порушує функціонування екосистем;
- створює серйозну загрозу для життя і здоров'я людей;
- призводить до довготривалих або важко відновлюваних наслідків;
- може істотно обмежувати можливість проживання чи господарської діяльності.

Тому:

«значна екологічна шкода» ≠ автоматично «екологічна катастрофа».

Конструкція складу

Стаття 441 має **нетипову конструкцію**.

Для перших форм:

- масове знищення рослинного світу;
- масове знищення тваринного світу;
- отруєння атмосфери;
- отруєння водних ресурсів

необхідно встановити фактичне настання відповідного масштабного результату.

Для **«інших дій»** закон прямо вимагає лише того, щоб вони **могли спричинити екологічну катастрофу**.

Тому остання форма є конструкцією **реальної небезпеки**: сама катастрофа може ще не настати. Саме така відмінність у моменті закінчення різних форм ст. 441 відзначається і в сучасній доктрині.

Суб'єкт

Суб'єкт – **загальний**:

- фізична;
- осудна особа;
- яка досягла 16 років.

Стаття 441 не вимагає:

- військового статусу;
- службового становища;
- участі у збройному конфлікті.

Отже:

екоцид може бути вчинений і поза контекстом війни.

Суб'єктивна сторона

Це одна з найважливіших ознак.

Екоцид є **умисним кримінальним правопорушенням**.

У сучасному обговоренні практики застосування ст. 441 судді Верховного Суду наголосили на необхідності встановлення **прямого умислу на руйнування природного середовища**. Якщо масштабна шкода довкіллю є лише побічним результатом військової операції, основною метою якої було ураження військового об'єкта чи живої сили, прямий умисел на екологічне руйнування може бути відсутній.

Це принципово.

Основна формула:

хотів саме завдати масштабного руйнування довкіллю → можлива ст. 441;

екологічна шкода лише побічно настала від іншого умисного діяння → 441 не виникає автоматично.

Мотив і мета

Стаття 441 **не встановлює спеціального мотиву або спеціальної мети** як формальної обов'язкової ознаки.

Мотив може бути:

- військовим;
- політичним;
- економічним;
- помстою;
- іншим.

Але для відмежування екоциду особливо важливо довести **спрямованість умислу саме на відповідне масштабне екологічне руйнування**.

Екоцид і збройний конфлікт

Для ст. 441 **збройний конфлікт не є обов'язковим контекстуальним елементом**.

Це відрізняє екоцид від ст. 438.

Тому:

екоцид може бути вчинений у мирний час;

воєнний злочин за ст. 438 – лише у зв'язку зі збройним конфліктом.

Водночас у сучасній Україні особливо актуальними є випадки масштабної шкоди довкіллю, спричиненої російською агресією. Станом на 2026 рік органи держави фіксують тисячі епізодів воєнної шкоди довкіллю, а значна частина матеріалів розслідується, зокрема, в межах проваджень за ст. 441 КК.

Але:

воєнна шкода довкіллю ≠ автоматично екоцид.

Необхідно довести всі ознаки ст. 441, особливо умисел.

Ст. 441 ⇔ ст. 438

Це головне розмежування для сучасних фабул.

Стаття 441 – екоцид

Основне питання:

чи було умисне масштабне посягання саме на природне середовище?

Збройний конфлікт:

не обов'язковий.

Стаття 438 – воєнний злочин

Основне питання:

чи порушено норму міжнародного гуманітарного права у зв'язку зі збройним конфліктом?

Потрібні:

збройний конфлікт + nexus + конкретна заборона МГП.

Екологічна шкода як воєнний злочин

Міжнародне гуманітарне право встановлює спеціальні обмеження щодо шкоди природному середовищу під час бойових дій.

Тому умисне знищення:

- цивільних об'єктів;
- дамб;
- об'єктів, що містять небезпечні сили;
- інших захищених об'єктів

за відповідних умов може становити **воєнний злочин за ст. 438**, навіть якщо не доведено прямого умислу саме на екологічну катастрофу.

У Верховному Суді, зокрема, зверталася увага, що руйнування цивільних об'єктів під час війни слід аналізувати також через ст. 438 незалежно від того, чи вдасться довести всі спеціальні ознаки екоциду.

Отже:

порушення МГП + воєнний nexus → 438;

умисне масштабне руйнування довкілля → 441;

за наявності самостійних ознак обох складів потрібно оцінювати їх окремо.

Приклад: руйнування Каховської ГЕС

Руйнування греблі Каховської ГЕС 6 червня 2023 року стало одним із центральних прикладів для дискусії про застосування ст. 441.

Воно спричинило:

- масштабне затоплення;
- загибель тварин;
- руйнування природних комплексів;
- забруднення вод;
- довготривалі наслідки для екосистем.

У науковій літературі й судовій професійній дискусії цей епізод розглядається одночасно крізь призму **екоциду та воєнних злочинів**.

Однак для кримінально-правової кваліфікації за ст. 441 недостатньо лише продемонструвати масштаб наслідків: потрібно довести **суб'єктивну сторону конкретних осіб**.

Ст. 441 ⇹ кримінальні правопорушення проти довкілля

Це друга ключова матриця.

Розділ VIII КК охоплює, зокрема:

- забруднення або псування земель;
- порушення правил охорони вод;
- забруднення моря;
- забруднення атмосферного повітря;
- незаконну порубку;

- незаконне полювання;
- інші екологічні правопорушення.

Звичайний екологічний злочин

Характеризується:

- локальнішим об’єктом;
- нижчим масштабом небезпеки;
- не обов’язково прямим умислом;
- часто необережним ставленням до наслідків.

Екоцид

Характеризується:

- **надзвичайним масштабом**;
- посяганням на безпеку людства;
- умисністю;
- фактичним масовим знищенням/отруєнням або загрозою екологічної катастрофи.

Верховний Суд у 2026 році окремо наголосив, що саме **суб’єктивна сторона** є однією з фундаментальних відмінностей екоциду від багатьох кримінальних правопорушень проти довкілля.

Матриця: екологічний злочин ⇔ екоцид

Ознака	**Злочини проти довкілля**	**Екоцид, ст. 441**
Об’єкт	окремий компонент довкілля / екологічна безпека	**безпека людства**
Масштаб	локальний або значний	**винятково масштабний**
Екологічна катастрофа	не обов’язкова	ключовий орієнтир
Вина	можлива умисна або необережна залежно від складу	**умисна; у сучасній позиції ВС акцент на прямому умислі**
Збройний конфлікт	не потрібний	**також не потрібний**

Ст. 441 ⇔ ст. 439

Якщо екологічне руйнування спричинене **застосуванням зброї масового знищення**, необхідно окремо перевірити ст. 439.

Ст. 439

Центр складу:

застосування міжнародно забороненої ЗМЗ.

Ст. 441

Центр:

масове умисне руйнування природного середовища / загроза екологічної катастрофи.

Тому застосування ЗМЗ:

не є автоматично екоцидом, але за наявності всіх самостійних ознак може виникнути питання про сукупність.

Екоцид ⇔ злочин проти людяності

Масштабність обох злочинів не повинна вводити в оману.

Екоцид

Направлений на **природне середовище**.

Злочин проти людяності

Має контекст:

широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення.

Тому навіть катастрофічне руйнування довкілля саме по собі не є злочином проти людяності, якщо відсутня конструкція нападу на цивільне населення за ст. 442-1.

Екоцид ⇔ геноцид

Так само:

масштабна шкода природному середовищу ≠ геноцид.

Для ст. 442 потрібен **спеціальний намір знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку**.

Теоретично руйнування природного середовища може використовуватися як спосіб створення для групи життєвих умов, розрахованих на її фізичне знищення. У такому разі потрібно окремо перевіряти ознаки **геноциду**, насамперед genocidal intent.

Ст. 31-1 і екоцид

Важлива тестова деталь:

ст. 441 не включена до переліку злочинів, щодо яких застосовується спеціальна командна відповідальність за ст. 31-1 КК.

Стаття 31-1 охоплює:

437–439, 442 і 442-1.

Тому спеціальна конструкція **command responsibility за ст. 31-1 безпосередньо до екоциду не застосовується**.

Це не виключає відповідальності командирів за екоцид на загальних підставах співучасті, якщо вони, наприклад:

- організували;
- наказали;
- підбурили;
- пособляли

його вчиненню.

Момент закінчення

Для ЄДКІ зручно розмежовувати:

масове знищення флори/фауни → закінчено після настання відповідного результату;

отруєння атмосфери/водних ресурсів → після фактичного отруєння відповідного природного компонента;

інші дії → закінчено, коли вони створили реальну здатність спричинити екологічну катастрофу; фактична катастрофа не обов'язкова.

Не слід автоматично визначати всю ст. 441 як суто формальний або суто матеріальний склад: її законодавча конструкція **поєднує результативні форми і форму створення небезпеки**.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі про масштабну екологічну шкоду потрібно встановити:

- **Що сталося з довкіллям?**
  - масово знищено рослинний світ;
  - масово знищено тваринний світ;
  - отруєно атмосферу;
  - отруєно водні ресурси;
  - вчинено інші дії.
- **Який масштаб?**
  - звичайне/локальне забруднення → насамперед розділ VIII;
  - масштаб рівня безпеки людства → перевіряємо 441.
- **Якщо це «інші дії» – чи здатні вони реально спричинити екологічну катастрофу?**
  - ні → 441 за цією формою немає;
  - так → ознака наявна.
- **Чи повинна екологічна катастрофа реально настати?**
  - для «інших дій» – **ні**;
  - потрібна реальна здатність її спричинити.
- **Чи був умисел спрямований на масштабне руйнування природного середовища?**
  - це ключова ознака.
- **Чи екологічна шкода була лише побічним наслідком іншої мети?**
  - ст. 441 не виникає автоматично.
- **Чи діяння вчинене під час збройного конфлікту?**
  - якщо так → додатково перевіряємо **ст. 438**.
- **Чи застосована заборонена ЗМЗ?**
  - перевіряємо **ст. 439**.
- **Чи є ознаки геноцидального наміру щодо захищеної групи?**

- окремо перевіряємо **ст. 442**.

Короткий підсумок

Стаття 441 КК охоплює:

масове знищення рослинного світу;

масове знищення тваринного світу;

отруєння атмосфери;

отруєння водних ресурсів;

інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу.

Екоцид відрізняється від звичайних екологічних кримінальних правопорушень **винятковим масштабом посягання та умисним характером поведінки**. У сучасній позиції, висловленій представниками Верховного Суду у 2026 році, особливий акцент зроблено на необхідності доведення **прямого умислу саме на руйнування природного середовища**.

Збройний конфлікт для ст. 441 **не є обов'язковим**. Якщо масштабна екологічна шкода виникла під час війни, потрібно окремо оцінювати:

441 – чи був умисел на масштабне екологічне руйнування;

438 – чи порушено МГП у зв'язку зі збройним конфліктом;

439 – чи застосовано заборонену зброю масового знищення.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

велика шкода довкіллю ≠ автоматично екоцид;

екоцид = винятковий масштаб + відповідна форма ст. 441 + умисна спрямованість на руйнування природного середовища.

Геноцид: ст. 442 КК України

Геноцид – один із чотирьох основних міжнародних злочинів поряд зі злочином агресії, воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Його головна відмінність – наявність **спеціального геноцидального умислу (dolus specialis)**: наміру знищити повністю або частково певну захищену групу **як таку**.

Чинна редакція ст. 442 КК України після змін 2024 року визначає геноцид як умисне діяння, вчинене з метою повного або часткового знищення **національної, етнічної, расової або релігійної групи як такої**, шляхом однієї з п'яти прямо передбачених законом форм.

Основна формула:

захищена група + одна з п'яти форм діяння + спеціальний намір знищити групу повністю або частково як таку = ч. 1 ст. 442 КК.

Об'єкт

Основний безпосередній об'єкт – **безпека існування національних, етнічних, расових і релігійних груп як стійких людських спільнот**.

Додатково охороняються:

- життя;

- здоров'я;
- фізична і психічна недоторканність;
- репродуктивні права;
- право дітей залишатися у своїй групі.

Захищені групи

Стаття 442 КК містить **вичерпний перелік** захищених груп:

- **національна**;
- **етнічна**;
- **расова**;
- **релігійна**.

Такий самий перелік закріплений у ст. II Конвенції про запобігання злочину геноциду 1948 року та ст. 6 Римського статуту МКС.

Отже, до складу геноциду самі по собі не входять групи, визначені лише за:

- політичною належністю;
- соціальним статусом;
- професією;
- мовою;
- віком;
- статтю.

Такі групи можуть бути об'єктом інших міжнародних злочинів, але не геноциду за ст. 442 лише через цю ознаку.

Національна група

Поняття **national group** не слід зводити виключно до етнічного походження.

У Заяві Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року щодо геноциду українського народу звернуто увагу, що поняття «національна група» охоплює спільноту людей, об'єднаних належністю до певної нації, а не лише певної етнічності.

Тому українці як **національна група** можуть охоплювати осіб різного етнічного походження, які належать до української політичної та національної спільноти.

П'ять форм геноциду

Частина 1 ст. 442 КК після реформи 2024 року максимально наближена до Конвенції про геноцид і ст. 6 Римського статуту.

Геноцид може бути вчинений шляхом:

- **позбавлення життя членів групи**;
- **заподіяння членам групи серйозної шкоди**;
- **створення для групи життєвих умов, спрямованих на її повне або часткове фізичне знищення**;
- **впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в групі**;

- **насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу**.

Позбавлення життя членів групи

Це умисне вбивство одного або кількох членів захищеної групи, вчинене **не просто через ненависть до потерпілого**, а з ширшим наміром:

знищити відповідну групу повністю або частково.

Отже:

умисне вбивство українця через особистий конфлікт → не геноцид; умисне вбивство українців як елемент плану знищення української національної групи → може бути геноцидом.

Заподіяння серйозної шкоди

Після реформи 2024 року КК використовує поняття **«серйозна шкода»**.

Примітка до ст. 442 конкретизує її як:

- тяжкі тілесні ушкодження;
- тілесні ушкодження середньої тяжкості;
- зґвалтування;
- інші форми сексуального насильства;
- сильний фізичний біль;
- фізичне або моральне страждання.

Це важлива зміна порівняно зі старою редакцією, яка оперувала переважно категорією тяжких тілесних ушкоджень.

Отже, геноцидальне діяння може мати не лише смертельний характер.

Створення життєвих умов, спрямованих на фізичне знищення групи

Ця форма не вимагає безпосереднього вбивства.

Йдеться про навмисне створення таких умов існування, які **розраховані на фізичне знищення групи повністю або частково**.

Наприклад, залежно від обставин:

- позбавлення доступу до їжі;
- позбавлення води;
- створення умов, несумісних із виживанням;
- систематичне позбавлення медичної допомоги;
- примусове переміщення в умови, що ведуть до фізичного знищення.

Ключове:

умови мають бути спрямовані саме на фізичне знищення групи.

Заходи, спрямовані на запобігання дітонародженню

До цієї форми можуть належати:

- примусова стерилізація;

- примусові аборти;
- насильницьке розділення чоловіків і жінок;
- інші заходи, спрямовані на припинення біологічного відтворення групи.

Саме спрямованість на **недопущення народження дітей у межах захищеної групи** є визначальною.

Насильницька передача дітей

П'ята форма – **насильницька передача дітей з однієї захищеної групи до іншої**.

Ця форма особлива тим, що її метою є не обов'язково безпосереднє фізичне вбивство дітей, а **руйнування біологічного та соціального продовження групи**.

Вона прямо передбачена:

- ст. 442 КК;
- ст. II Конвенції про геноцид;
- ст. 6 Римського статуту.

Саме тому незаконне переміщення дітей може, залежно від доведеного умислу, мати різну міжнародно-правову кваліфікацію:

воєнний злочин → якщо порушені правила МГП;

геноцид → якщо доведено мету знищення захищеної групи шляхом передачі її дітей іншій групі.

Геноцидальний умисел – dolus specialis

Це **центральна ознака геноциду**.

Недостатньо довести, що особа:

- убивала;
- катувала;
- депортувала;
- створювала тяжкі умови життя.

Потрібно довести, що вона діяла **саме з метою повного або часткового знищення захищеної групи як такої**. Така вимога прямо міститься і в ст. 442 КК, і в Конвенції 1948 року, і в Римському статуті.

Основна формула:

масове насильство ≠ автоматично геноцид;

масове насильство + намір знищити захищену групу = можливий геноцид.

«Як такої»

Формула **«групи як такої»** означає, що об'єктом наміру є група саме через її групову ідентичність.

Особа прагне знищити потерпілих:

не просто як окремих людей, а тому, що вони належать до певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи.

Повне ↔ часткове знищення

Для геноциду не обов'язково прагнути знищити **всю групу в усьому світі**.

Достатньо наміру знищити її **частково**.

Однак ця частина має бути **суттєвою** з огляду на:

- кількість членів;
- значення відповідної частини для існування групи;
- географічну концентрацію;
- символічну або структурну роль.

Тому вбивство кількох випадкових членів групи саме по собі не доводить наміру часткового знищення групи.

Як доводиться геноцидальний умисел

Пряме зізнання:

«ми хочемо знищити цю групу»

може бути відсутнє.

Умисел може встановлюватися з **сукупності обставин**, зокрема:

- характеру і масштабу злочинів;
- систематичного вибору жертв саме за груповою ознакою;
- заяв посадових осіб;
- наказів;
- пропагандистських матеріалів;
- повторюваного характеру поведінки;
- способу вчинення злочинів;
- дій щодо дітей;
- заходів, спрямованих на біологічне припинення існування групи.

Але висновок про геноцидальний умисел не може ґрунтуватися лише на тому, що злочини були **масовими або особливо жорстокими**.

Чи потрібна велика кількість потерпілих

Не обов'язково.

Геноцид визначається передусім **спрямованістю умислу**, а не фактично досягнутим масштабом знищення.

Тому теоретично навіть окремий епізод однієї з п'яти форм може утворювати геноцид, якщо він вчинений як реалізація наміру знищити захищену групу повністю або частково.

Водночас масштаб поведінки часто є одним із найважливіших доказів такого наміру.

Суб'єкт

Суб'єкт ч. 1 ст. 442 – **загальний**.

Спеціального:

- службового;
- військового;
- політичного

статусу не потрібно.

Конвенція про геноцид прямо встановлює, що відповідальність несуть особи незалежно від того, чи є вони правителями, посадовими або приватними особами.

Отже:

геноцид ≠ лише злочин державного керівництва.

Водночас на практиці його масштаб часто передбачає організацію, координацію чи участь значної кількості осіб.

Збройний конфлікт не є обов'язковим

Геноцид може вчинятися:

- під час міжнародного збройного конфлікту;
- під час неміжнародного збройного конфлікту;
- **у мирний час**.

Це принципово відрізняє його від воєнних злочинів.

Конвенція про геноцид прямо виходить із того, що геноцид є злочином незалежно від того, чи вчинений він **у мирний чи воєнний час**.

Частина 2 ст. 442 – прямі та публічні заклики до геноциду

Чинна ч. 2 ст. 442 після реформи 2024 року передбачає відповідальність за:

- **прямі та публічні заклики** до вчинення діянь, передбачених ч. 1;
- проголошені **з метою повного або часткового знищення захищеної групи як такої**;
- виготовлення матеріалів із такими закликами з метою їх розповсюдження;
- розповсюдження відповідних матеріалів.

Це також міжнародно-правово обумовлена конструкція: Конвенція про геноцид окремо криміналізує **пряме і публічне підбурювання до геноциду**.

«Прямий» заклик

Заклик має достатньо однозначно спонукати до вчинення геноцидальних діянь.

Не кожна:

- образлива;
- ксенофобська;
- дискримінаційна;
- дегуманізуюча

заява автоматично є прямим закликом до геноциду.

Але така риторика може мати значення як доказ ширшого геноцидального контексту або умислу.

«Публічний» заклик

Заклик повинен бути адресований:

- невизначеному колу осіб;
- значній аудиторії;
- або поширюватися через публічний канал комунікації.

Приватна розмова між двома особами не утворює саме **публічного заклику** за ч. 2, хоча залежно від обставин може мати інше кримінально-правове значення.

Ст. 442 ↔ ст. 438 – геноцид і воєнні злочини

Це одна з головних матриць.

Воєнний злочин – ст. 438

Потрібні:

збройний конфлікт + nexus із ним + порушення МГП.

Спеціальний намір знищити групу **не потрібний**.

Геноцид – ст. 442

Потрібні:

захищена група + одна з п'яти форм + genocidal intent.

Збройний конфлікт **не потрібний**.

Матриця 438 ↔ 442

Ознака	**Ст. 438 – воєнний злочин**	**Ст. 442 – геноцид**
Збройний конфлікт	**обов'язковий**	не обов'язковий
Nexus із конфліктом	**обов'язковий**	не потрібний
Потерпілий	захищена особа/об'єкт за МГП	член **національної, етнічної, расової або релігійної групи**
Спеціальний умисел	не потрібний	**обов'язковий**
Ключова мета	порушення правил ведення війни	**знищення групи повністю або частково**

Наприклад:

умисне вбивство цивільних через їхній статус у контексті окупації → може бути 438;

те саме вбивство як реалізація наміру знищити українську національну групу → може набувати ознак 442.

Ст. 442 ↔ ст. 442-1 – геноцид і злочини проти людяності

Це друге ключове розмежування.

Злочини проти людяності

Вимагають:

широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення + усвідомлення такого нападу.

Геноцид

Не вимагає ні:

- широкомасштабності;
- ні систематичності

як окремих конструктивних ознак.

Натомість вимагає **геноцидального умислу**.

Матриця 442 ↔ 442-1

Ознака	**Геноцид – 442**	**Злочини проти людяності – 442-1**
Захищений об'єкт	4 спеціальні групи	**цивільне населення**
Контекст	не обов'язково масовий напад	**широкомасштабний або систематичний напад**
Спеціальний умисел	**знищити групу**	не потрібний
Збройний конфлікт	не потрібний	не потрібний
Мотив вибору потерпілих	належність до захищеної групи	напад на цивільне населення у відповідному контексті

Основна формула:

хоче знищити групу → 442;

вчиняє діяння як частину широкомасштабного/систематичного нападу на цивільних → 442-1.

Масове вбивство ≠ автоматично геноцид

Це принципова теза.

Масове вбивство може бути:

- воєнним злочином;
- злочином проти людяності;
- геноцидом;
- або утворювати кілька міжнародно-правових контекстів одночасно.

Для геноциду завжди необхідно довести **намір знищити конкретну захищену групу як таку**.

Сам масштаб жертв цей намір не замінює.

Депортація населення ≠ автоматично геноцид

Так само примусове переміщення дорослого населення саме по собі **не назване серед п'яти форм геноциду**.

Воно може становити:

- воєнний злочин;
- злочин проти людяності.

Однак якщо депортація створює життєві умови, розраховані на фізичне знищення групи, вона може бути елементом третьої форми геноциду.

Особливо окремо закон називає **насильницьку передачу дітей з однієї групи до іншої**.

Культурне знищення ≠ самостійна форма геноциду за ст. 442

Знищення:

- мови;
- пам'яток;
- культурної спадщини;
- освітніх установ;
- релігійних об'єктів

може бути надзвичайно важливим доказом політики щодо групи.

Однак **«культурний геноцид» не виділено як окрему шосту форму** у ст. 442, Конвенції 1948 року чи ст. 6 Римського статуту.

Такі дії можуть:

- бути воєнними злочинами;
- злочинами проти людяності;
- слугувати доказами геноцидального умислу.

Ст. 31-1 і геноцид

Геноцид входить до переліку злочинів, щодо яких застосовується спеціальна **командна відповідальність за ст. 31-1 КК**.

Тому військовий командир або інший начальник за встановлених ст. 31-1 умов може відповідати за геноцидальні діяння підлеглих, якщо:

- мав фактичний контроль;
- знав або повинен був знати за відповідним стандартом;
- не запобіг;
- не припинив;
- не повідомив компетентний орган.

Кваліфікація в такому разі здійснюється за:

відповідною частиною ст. 31-1 + ст. 442 КК.

Часова і міжнародно-правова природа

Геноцид був міжнародним злочином задовго до ратифікації Україною Римського статуту.

Конвенція про запобігання злочину геноциду була прийнята ще **9 грудня 1948 року** і встановила міжнародний обов'язок держав запобігати геноциду та карати його.

Римський статут зберіг по суті ту саму базову конструкцію у ст. 6.

Тому для тлумачення ст. 442 особливо важливими є:

КК України + Конвенція про геноцид + ст. 6 Римського статуту + практика міжнародних кримінальних судів.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі про можливий геноцид потрібно встановити:

- **Чи існує захищена група?**
  - національна;
  - етнічна;
  - расова;
  - релігійна.
- **Чи потерпілі обрані саме через належність до цієї групи?**
- **Яка форма діяння?**
  - позбавлення життя;
  - серйозна шкода;
  - умови життя, спрямовані на фізичне знищення;
  - запобігання дітонародженню;
  - насильницька передача дітей.
- **Чи є спеціальний genocidal intent?**
  - намір знищити групу повністю або частково.
- **Чи спрямований умисел саме проти групи як такої?**
  - якщо ні → геноцид може бути відсутній.
- **Чи потрібна війна?**
  - ні.
- **Чи є збройний конфлікт і nexus?**
  - додатково перевіряємо **438**.
- **Чи є широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення?**
  - додатково перевіряємо **442-1**.
- **Чи йдеться лише про депортацію дорослих?**
  - не автоматично геноцид;
  - перевіряємо 438/442-1 та можливість створення умов фізичного знищення.
- **Чи насильницьки передають дітей до іншої групи?**
  - це прямо передбачена форма геноциду, якщо доведено спеціальний умисел.

- **Чи особа прямо і публічно закликає до такого знищення?**
    - перевіряємо **ч. 2 ст. 442**.

Короткий підсумок

Чинна ст. 442 після реформи 2024 року максимально наближена до міжнародного визначення геноциду.

Частина 1 охоплює п'ять форм:

позбавлення життя;

серйозна шкода;

створення умов фізичного знищення;

заходи проти дітонародження;

насильницька передача дітей.

Обов'язкова ознака кожної з них – **мета повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої**.

Частина 2 передбачає відповідальність за **прямі та публічні заклики до геноциду**, а також виготовлення та поширення матеріалів із такими закликами; після реформи 2024 року закон прямо вимагає і тут геноцидальної спрямованості – мети повного або часткового знищення захищеної групи.

Головна матриця:

438 → збройний конфлікт + nexus;

442-1 → широкомасштабний або систематичний напад на цивільних;

442 → спеціальний намір знищити захищену групу.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

геноцид = не просто масове вбивство, а одна з п'яти форм діяння + dolus specialis – намір знищити захищену групу повністю або частково як таку.

Злочини проти людяності: ст. 442-1 КК України

Стаття 442-1 КК України **«Злочини проти людяності»** була введена Законом № 4012-IX від 9 жовтня 2024 року у зв'язку з імплементацією положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Вона діє з **24 жовтня 2024 року**. Чинна редакція КК України – від 18 вересня 2026 р.

Злочини проти людяності – це не просто тяжкі злочини проти окремих цивільних осіб. Обов'язковим є **контекстуальний елемент**:

умисне діяння + широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення + усвідомлення особою цього контексту = ст. 442-1 КК.

Об'єкт

Основний безпосередній об'єкт – **безпека людства та захист цивільного населення від широкомасштабного або систематичного насильства**.

Додатковими об'єктами залежно від конкретної форми можуть бути:

- життя;
- здоров'я;

- свобода;
- честь і гідність;
- статева свобода і недоторканність;
- рівність і недискримінація;
- право особи на визнання її правосуб'єктності;
- інші фундаментальні права людини.

Головна ознака – напад на цивільне населення

Примітка до ст. 442-1 визначає **напад на цивільне населення** як:

багаторазове – два і більше разів – вчинення будь-якого з діянь, зазначених у цій статті, проти цивільного населення на виконання або на підтримку політики держави чи організації, спрямованої на вчинення такого нападу.

Отже, «напад» у ст. 442-1 – це не лише:

- військовий штурм;
- обстріл;
- фізичний напад у побутовому значенні.

Це **курс поведінки**, що складається з повторюваних кримінальних діянь щодо цивільного населення.

Політика держави або організації

Національна конструкція прямо вимагає, щоб багаторазові діяння здійснювалися:

на виконання або на підтримку політики держави чи організації.

Тому окремий епізод насильства, вчинений приватною особою з особистих мотивів, навіть якщо він дуже тяжкий, **не стає злочином проти людяності лише через тяжкість наслідків**.

Потрібний ширший контекст:

індивідуальне діяння → частина колективного нападу на цивільне населення.

Широкомасштабний ↔ систематичний напад

Стаття 442-1 використовує альтернативну конструкцію:

широкомасштабний АБО систематичний.

Не потрібно доводити обидві ознаки одночасно.

Широкомасштабність

Пов'язана насамперед із:

- великою кількістю потерпілих;
- значною територією;
- масштабом операції;
- значним обсягом заподіяної шкоди;
- повторюваністю насильницьких дій.

Систематичність

Характеризується:

- організованістю;
- повторюваністю;
- певною моделлю поведінки;
- плановістю або методичністю;
- невипадковим характером нападів.

Основна формула:

масштаб → широкомасштабний;

організована повторювана модель → систематичний.

Цивільне населення

Об'єктом нападу повинно бути саме **цивільне населення**.

Не потрібно, щоб:

- кожна особа на відповідній території була цивільною;
- потерпіло все населення держави;
- напад охоплював усіх цивільних.

Важливо, щоб цивільне населення як сукупність було **об'єктом відповідної політики та нападів**, а конкретне діяння винного становило частину цього контексту.

Форми злочинів проти людяності

Стаття 442-1 поділяє їх між **частиною 1 і частиною 2**.

Частина 1 ст. 442-1

Охоплює дев'ять груп умисних діянь, вчинених у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення:

- **переслідування**;
- **депортація населення**;
- **насильницьке переміщення населення**;
- **зґвалтування та інші форми сексуального насильства**;
- **обернення в рабство або торгівля людьми**;
- **насильницьке зникнення**;
- **незаконне позбавлення волі**;
- **катування**;
- **інші умисні нелюдські діяння подібного характеру**, що спричиняють сильні страждання, середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або серйозну шкоду психічному чи фізичному здоров'ю.

Переслідування

Стаття 442-1 визначає переслідування як **обмеження прав людини** щодо ідентифікованої групи або спільноти за:

- політичними;
- расовими;
- національними;
- етнічними;
- культурними;
- релігійними;
- статевими;
- іншими підставами дискримінації, які міжнародне право визнає неприпустимими.

Це відрізняє переслідування як злочин проти людяності від окремого побутового або дискримінаційного конфлікту:

дискримінація + контекст широкомасштабного/систематичного нападу → можливе ст. 442-1.

Депортація населення

Депортація – **примусове переміщення відповідної групи осіб за межі держави**, де вони законно перебували, за відсутності підстав, передбачених міжнародним правом.

Основна ознака:

перетин державного кордону.

Насильницьке переміщення населення

Це примусове переміщення відповідної групи осіб:

- без законної міжнародно-правової підстави;
- **в межах тієї самої держави**.

Отже:

за межі держави → депортація;

в іншу місцевість усередині держави → насильницьке переміщення.

Сексуальне насильство

Стаття прямо охоплює:

- зґвалтування;
- сексуальну експлуатацію;
- примушування до проституції;
- примусову вагітність;
- примусову стерилізацію;
- інші форми сексуального насильства.

Вирішальна відмінність від ст. 152–154 КК:

сексуальний злочин як окремий епізод → загальні статті;
той самий злочин як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільних → ст. 442-1.

Рабство і торгівля людьми

Стаття окремо називає:

- **обернення в рабство**;
- **торгівлю людьми**.

Тому для ст. 442-1 недостатньо лише довести ознаки торгівлі людьми за ст. 149.

Додатково необхідний **контекст злочину проти людяності**.

Насильницьке зникнення

Примітка до ст. 442-1 визначає його як:

- арешт;
- затримання;
- викрадення;
- інше позбавлення волі

з подальшою:

- відмовою визнати факт такого позбавлення волі;
- або приховуванням відомостей про долю чи місце перебування людини.

Отже, конструкція складається з двох елементів:

позбавлення волі + приховування самого факту або долі особи.

Незаконне позбавлення волі

Це самостійна форма, яка не вимагає обов'язкового подальшого приховування долі потерпілого.

Тому:

незаконно утримують → можливе незаконне позбавлення волі;

утримують і заперечують сам факт затримання/приховують місце → насильницьке зникнення.

Катування

Для ст. 442-1 під катуванням розуміється **умисне заподіяння особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання**.

Тут особливо важливий контекст:

окреме катування → ст. 127;

катування як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільних → ст. 442-1.

Інші нелюдські діяння

Це резервна форма.

Вона охоплює діяння:

- подібного за тяжкістю характеру;
- умисні;

- які спричиняють:
    - сильні страждання;
    - середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження;
    - серйозну шкоду психічному або фізичному здоров'ю.

Цю категорію не можна тлумачити безмежно: діяння має бути **порівнянним за характером і тяжкістю** з іншими злочинами проти людяності.

Частина 2 ст. 442-1

Частина 2 передбачає три найбільш тяжкі форми:

- **злочин апартеїду**;
- **винищення**;
- **вбивства**,

якщо вони умисно вчинені у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Санкція – **від 10 до 15 років позбавлення волі або довічне позбавлення волі**.

Винищення

Примітка визначає винищення як:

позбавлення життя однієї чи більше осіб шляхом умисного створення життєвих умов, спрямованих на знищення частини населення, у тому числі шляхом позбавлення доступу до:

- води;
- продуктів харчування;
- лікарських засобів.

Отже, винищення відрізняється від звичайного вбивства тим, що може здійснюватися **опосередковано через створення смертельних умов існування**.

Вбивство

Окреме вбивство цивільної особи може становити ч. 2 ст. 442-1, якщо воно:

- умисне;
- є частиною широкомасштабного або систематичного нападу;
- винний усвідомлює цей контекст.

Не потрібно, щоб конкретний виконавець особисто вбив велику кількість людей.

Його **один епізод** може бути злочином проти людяності, якщо він свідомо включений у ширший напад.

Апартеїд

Примітка до ст. 442-1 відсилає до **Міжнародної конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 року**.

Тому поняття апартеїду має тлумачитися через відповідний міжнародно-правовий зміст, а не просто як будь-яка расова дискримінація.

Суб'єктивна сторона

Всі форми ст. 442-1 є **умисними**.

Однак одного умислу на конкретне діяння недостатньо.

Потрібно встановити також, що особа **усвідомлює контекст широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення**.

Основна формула:

знає, що його конкретне діяння є частиною ширшого нападу → 442-1; не усвідомлює такого контексту → потрібно перевіряти звичайний загальнокримінальний склад.

Не потрібно, щоб виконавець:

- знав усі деталі державної політики;
- знав усіх учасників;
- особисто планував напад.

Але він має усвідомлювати **суттєві фактичні обставини**, які свідчать, що його поведінка не є ізольованою.

Спеціальний геноцидальний умисел не потрібний

Це одна з головних відмінностей від ст. 442.

Для злочину проти людяності не потрібно доводити:

«особа прагнула знищити певну національну, етнічну, расову або релігійну групу».

Достатньо:

умисного діяння + усвідомлення широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Збройний конфлікт не є обов'язковим

Це друга ключова відмінність від воєнних злочинів.

Злочини проти людяності можуть вчинятися:

- під час війни;
- під час окупації;
- під час внутрішньої політичної кризи;
- **у мирний час**.

Отже:

немає збройного конфлікту → 438 неможлива;

але 442-1 за відповідного широкомасштабного/систематичного нападу можлива.

Ст. 442-1 ↔ ст. 438 – злочини проти людяності та воєнні злочини

Стаття 438

Потребує:

збройний конфлікт + nexus + порушення міжнародного гуманітарного права.

Стаття 442-1

Потребує:

широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення + усвідомлення цього нападу.

Матриця 438 ⇔ 442-1

Ознака	**Воєнні злочини – 438**	**Злочини проти людяності – 442-1**
Збройний конфлікт	**обов'язковий**	**не обов'язковий**
Nexus із конфліктом	**обов'язковий**	ні
Контекст	порушення МГП	**широкомасштабний або систематичний напад**
Основна категорія потерпілих	захищені особи / об'єкти за МГП	**цивільне населення**
Політика держави/організації	не універсальна ознака	**елемент визначення нападу**
Усвідомлення контексту	контекст збройного конфлікту	**контекст нападу на цивільних**

Наприклад:

катування одного цивільного в окупації через воєнний контекст → можливе 438;

систематичне катування цивільних у мережі місць утримання як частина відповідної політики → можливе 442-1;

за наявності самостійних ознак обох міжнародних злочинів потрібно оцінювати обидва контексти.

Ст. 442-1 ⇔ ст. 442 – злочини проти людяності та геноцид

Це найважливіше розмежування.

Геноцид

Центральна ознака:

dolus specialis – намір знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Злочин проти людяності

Центральна ознака:

широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення.

Геноцидального умислу не потрібно.

Матриця 442 ⇔ 442-1

Ознака	**Геноцид – 442**	**Злочини проти людяності – 442-1**
Об’єкт нападу	4 захищені групи	**цивільне населення**
Широкомасштабність/систематичність	не конструктивна ознака	**обов’язкова альтернатива**
Спеціальний умисел	**знищити групу**	не потрібний
Політика держави/організації	не сформульована як окрема ознака	**передбачена визначенням нападу**
Збройний конфлікт	не потрібний	**не потрібний**

Основна формула:

знищити групу → 442;

атакувати цивільне населення широкомасштабно/систематично → 442-1.

Масове вбивство ≠ автоматично геноцид

Якщо в межах широкомасштабного нападу вбито велику кількість цивільних, це може утворювати:

ч. 2 ст. 442-1 – вбивства або винищення.

Для переходу до ст. 442 необхідно додатково довести:

намір знищити захищену групу як таку.

Тому:

масштаб вбивств → може доводити 442-1;

геноцидальний умисел → ключ до 442.

Депортація ⇔ геноцид

Депортація цивільного населення прямо названа у ст. 442-1.

У ст. 442 депортація дорослого населення **сама по собі не є окремою формою геноциду**.

Але:

- насильницька передача дітей з однієї захищеної групи до іншої;
- або створення життєвих умов, спрямованих на фізичне знищення групи

можуть за наявності genocidal intent становити геноцид.

Отже:

примусово перемістив цивільних у межах/за межі держави як частину систематичного нападу → 442-1;

насильницьки передав дітей іншій групі з метою знищення вихідної групи → 442.

Ст. 442-1 ↔ загальнокримінальні склади

Окремі форми ст. 442-1 зовні повністю збігаються з іншими статтями КК:

- вбивство → ст. 115;
- катування → ст. 127;
- торгівля людьми → ст. 149;
- незаконне позбавлення волі → ст. 146;
- сексуальне насильство → ст. 152–154.

Головна відмінність – **контекст**.

Основна формула:

ізольоване діяння → загальна стаття;

те саме діяння, свідомо вчинене в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення → 442-1.

Один виконавець – один епізод

Не потрібно, щоб конкретний виконавець особисто:

- катував десятки осіб;
- убив сотні людей;
- організовував усю систему репресій.

Якщо він:

- умисно вчиняє один із передбачених ст. 442-1 актів;
- знає, що цей акт є частиною широкомасштабного або систематичного нападу,

його **один індивідуальний епізод** може становити злочин проти людяності.

Широкомасштабність або систематичність характеризує **напад у цілому**, а не обов'язково особисту поведінку кожного виконавця.

Суб'єкт

Суб'єкт – **загальний**.

Не потрібно бути:

- військовим;
- державним службовцем;
- політичним керівником.

Однак фактичний контекст часто пов'язаний із:

- представниками державних структур;
- окупаційною адміністрацією;
- силовими органами;
- організованими збройними або іншими структурами.

Ст. 31-1 і злочини проти людяності

Стаття 442-1 прямо входить до переліку злочинів, щодо яких може застосовуватися **командна відповідальність за ст. 31-1 КК**.

Тому за відповідних умов:

військовий командир / фактичний командир / інший начальник + нездійснення належного контролю + злочин підлеглого за 442-1 → відповідна частина ст. 31-1 + ст. 442-1.

Давність

Для злочинів за ст. 442-1 **давність не застосовується**. Чинні ст. 49 та 80 КК прямо включають ст. 442-1 до відповідного переліку міжнародних злочинів.

Це відповідає особливій природі злочинів проти людяності як найтяжчих міжнародних злочинів.

Дія закону в часі

Це особливо важливе питання, оскільки ст. 442-1 з'явилася у КК лише у **жовтні 2024 року**.

За загальним правилом кримінальний закон, який встановлює кримінальну протиправність або погіршує становище особи, **не має зворотної дії в часі**.

Водночас у доктрині та сучасній судовій дискусії порушується питання про співвідношення цього принципу з тим, що злочини проти людяності існували у міжнародному кримінальному праві задовго до 2024 року. Верховний Суд у 2026 році наголошував, що питання ретроспективного застосування потребує окремого ретельного обґрунтування з урахуванням стану міжнародного права, передбачуваності кримінальної заборони та ст. 7 Конвенції.

Для навчальної кваліфікації безпечне правило:

діяння після набрання чинності ст. 442-1 → кваліфікуємо за чинною нормою; діяння до її введення → питання застосовного права потребує окремого аналізу і не може вирішуватися механічно.

Практика станом на 2026 рік

Стаття 442-1 є **дуже новою нормою**.

У березні 2026 року Верховний Суд повідомляв, що рішень за ст. 442-1 на той момент ще не було; станом на кінець жовтня 2026 року представники ККС ВС також характеризують кількість справ про злочини проти людяності в українських судах як одиничну, а усталена касаційна практика ще формується.

Тому для тлумачення ст. 442-1 особливе значення наразі мають:

- текст самої ст. 442-1;
- ст. 7 Римського статуту;
- Елементи злочинів МКС;
- практика міжнародних кримінальних трибуналів і МКС.

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі про можливий злочин проти людяності потрібно встановити:

- **Хто є об’єктом нападу?**
  - цивільне населення.
- **Чи є напад багаторазовим?**
  - два і більше діяння відповідного виду.
- **Чи діяння здійснюються на виконання або підтримку політики держави чи організації?**
  - це елемент законодавчого визначення нападу.
- **Напад широкомасштабний чи систематичний?**
  - достатньо однієї ознаки.
- **Яку конкретну форму вчинено?**
  - переслідування;
  - депортація;
  - насильницьке переміщення;
  - сексуальне насильство;
  - рабство/торгівля людьми;
  - насильницьке зникнення;
  - незаконне позбавлення волі;
  - катування;
  - інше нелюдське діяння → **ч. 1**;
  - апартеїд;
  - винищення;
  - вбивство → **ч. 2**.
- **Чи усвідомлював виконавець ширший напад?**
  - якщо ні → 442-1 не встановлюється лише за самим об’єктивним фактом.
- **Чи потрібен збройний конфлікт?**
  - **ні**.
- **Якщо збройний конфлікт є і діяння має nexus із ним?**
  - додатково перевіряємо **438**.
- **Чи є намір знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу?**
  - перевіряємо **442**.
- **Чи вчинене діяння до 24.10.2024?**
  - питання дії кримінального закону в часі потребує окремого аналізу.

Короткий підсумок

Злочин проти людяності складається з **двох рівнів**:

конкретне умисне діяння + контекст широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Частина 1 ст. 442-1 охоплює:

переслідування; депортацію; насильницьке переміщення; сексуальне насильство; рабство або торгівлю людьми; насильницьке зникнення; незаконне позбавлення волі; катування; інші нелюдські діяння.

Частина 2:

апартеїд; винищення; вбивства.

Напад у розумінні ст. 442-1 – це **два або більше відповідних діянь проти цивільного населення на виконання або підтримку політики держави чи організації**.

Головна матриця:

438 → збройний конфлікт + nexus;

442 → спеціальний намір знищити захищену групу;

442-1 → широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення + усвідомлення цього контексту.

Найкоротша формула для ЄДКІ:

одне тяжке діяння саме по собі ≠ злочин проти людяності;

те саме діяння, усвідомлено вчинене як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільних → ст. 442-1.

Кримінальні правопорушення проти осіб та установ, які користуються міжнародним захистом, і незаконне використання захисної символіки: ст. 443–445 КК України

Статті **443–445 КК України** охороняють особливі елементи міжнародного правопорядку:

- недоторканність осіб, які користуються міжнародним захистом;
- безпеку їх службових і житлових приміщень;
- належний міжнародно-правовий режим використання символіки **Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала**.

Чинний КК України станом на 31 жовтня 2026 р. містить:

ст. 443 – посягання на життя представника іноземної держави;

ст. 444 – злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист;

ст. 445 – незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала.

Основна матриця:

вбивство або замах на вбивство міжнародно захищеної особи зі спеціальною міжнародно-політичною метою → ст. 443;

напад на її службове/житлове приміщення, викрадення, позбавлення волі або погроза такими діями → ст. 444;

незаконне використання символіки Червоного Хреста / Півмісяця / Кристала → ст. 445, якщо немає спеціального складу.

Міжнародно-правова основа захисту

Ключове значення має **Конвенція ООН про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі**

дипломатичних агентів, 1973 року. Вона є одним із міжнародно-правових джерел спеціального статусу потерпілих за ст. 443–444 КК. Офіційна база Верховної Ради містить Конвенцію як чинний для України міжнародний документ.

До осіб, які користуються міжнародним захистом, за міжнародним правом належать, зокрема:

- глава іноземної держави під час перебування за кордоном;
- глава уряду;
- міністр закордонних справ;
- відповідні члени їх сімей;
- представник чи службова особа держави;
- посадова особа або агент міжнародної міжурядової організації,

якщо відповідно до міжнародного права вони мають право на **спеціальний захист від посягань на особу, свободу чи гідність**, а у передбачених випадках – і члени їх сімей.

Отже:

іноземець ≠ автоматично особа, яка має міжнародний захист.

Необхідно встановити конкретну міжнародно-правову підставу такого статусу.

Стаття 443 КК – посягання на життя представника іноземної держави

Стаття 443 передбачає відповідальність за:

вбивство або замах на вбивство представника іноземної держави чи іншої особи, яка має міжнародний захист, якщо діяння вчинене з однією зі спеціальних цілей:

- вплинути на характер діяльності потерпілого;
- вплинути на діяльність держави або організації, яку він представляє;
- спровокувати війну;
- спровокувати міжнародні ускладнення.

Потерпілий

Потерпілим може бути:

- **представник іноземної держави**;
- **інша особа, яка користується міжнародним захистом**.

Тому назва ст. 443 є дещо вужчою за її фактичну диспозицію.

Для кваліфікації необхідно довести не лише особу потерпілого, а й **наявність у нього спеціального міжнародно-правового статусу на момент посягання**.

Об’єктивна сторона

Стаття передбачає дві альтернативні форми:

- **умисне вбивство**;
- **замах на умисне вбивство**.

Особливість конструкції полягає в тому, що закон **сам прямо включає замах на вбивство до закінченого складу ст. 443**.

Тому якщо винний здійснив безпосереднє посягання на життя міжнародно захищеної особи, але потерпілий вижив, діяння кваліфікується безпосередньо за **ст. 443**, а не як звичайний замах на ст. 443 через ч. 2 ст. 15 КК.

Спеціальна мета

Це головна ознака, яка відмежовує ст. 443 від звичайного умисного вбивства.

Необхідна хоча б одна з цілей:

вплинути на самого потерпілого →

вплинути через нього на державу/організацію →

спровокувати війну →

спровокувати міжнародні ускладнення.

Наприклад:

посла вбивають через особистий конфлікт → спеціальної мети ст. 443 немає;

посла вбивають для зриву дипломатичних переговорів або провокування конфлікту між державами → перевіряємо ст. 443.

Суб'єктивна сторона

Вина – **прямий умисел**.

Особа повинна усвідомлювати:

- фактичний статус потерпілого;
- характер свого посягання на його життя;

і діяти з однією зі спеціальних цілей, прямо передбачених ст. 443.

Момент закінчення

Стаття 443 має спеціальну конструкцію:

вбивство → закінчено з моменту смерті;

замах на вбивство → також самостійно охоплюється ст. 443, навіть якщо смерть не настала.

Ст. 443 ⇹ ст. 115

Це головне розмежування.

Стаття 115

Умисне вбивство особи, навіть дипломата, якщо відсутня спеціальна мета ст. 443.

Стаття 443

Потрібні одночасно:

міжнародно захищений потерпілий + посягання на життя + спеціальна міжнародно-політична мета.

Формула:

статус потерпілого сам по собі недостатній;

статус + спеціальна мета → 443.

Стаття 444 КК – злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист

Частина 1 ст. 444 передбачає три основні форми:

- **напад на службові приміщення** осіб, які мають міжнародний захист;
- **напад на їх житлові приміщення**;
- **викрадення або позбавлення волі** таких осіб.

Обов'язковою є та сама спеціальна спрямованість:

- вплив на характер діяльності потерпілого;
- вплив на діяльність держави чи організації, яку він представляє;
- провокація війни;
- провокація міжнародних ускладнень.

Предмет нападу – службові та житлові приміщення

Міжнародний захист поширюється не лише на особу, а й на об'єкти, пов'язані з виконанням нею міжнародних функцій або її особистою безпекою.

Це можуть бути, за відповідного статусу:

- приміщення дипломатичного представництва;
- консульські приміщення;
- службовий кабінет;
- офіційна резиденція;
- житло міжнародно захищеної особи.

Однак для ст. 444 потрібно встановити, що конкретне приміщення справді є **службовим або житловим приміщенням саме особи, яка має міжнародний захист**.

Викрадення

Викрадення передбачає протиправне:

- захоплення особи;
- переміщення її проти волі;
- подальше утримання.

Позбавлення волі

Для цієї форми переміщення не обов'язкове.

Наприклад:

дипломата незаконно заблокували у приміщенні та не дозволяють його залишити – за наявності інших ознак може йтися про позбавлення волі за ст. 444.

Частина 2 ст. 444 – погроза

Частина 2 встановлює самостійну відповідальність за **погрозу вчинити дії, передбачені ч. 1**.

Отже, предметом погрози можуть бути:

- напад на службове приміщення;
- напад на житло;
- викрадення;
- позбавлення волі.

Для закінченого складу не потрібно фактично реалізувати погрозу.

Структура ст. 444

ч. 1 → напад на приміщення / викрадення / позбавлення волі;
ч. 2 → погроза вчинити такі дії.

Ст. 443 ↔ ст. 444

Ознака	**Ст. 443**	**Ст. 444**
Основне посягання	**життя особи**	свобода особи / безпека її приміщень
Діяння	вбивство або замах	напад на приміщення / викрадення / позбавлення волі
Погроза	не охоплює звичайну погрозу вбивством як таку	**ч. 2 – погроза діями ч. 1**
Потерпілий	представник іноземної держави або інша міжнародно захищена особа	особа, яка має міжнародний захист
Спеціальна мета	**обов'язкова**	**обов'язкова для ч. 1**

Найпростіша межа:

посягає на життя → 443;

захоплює особу або атакує її приміщення → 444.

Ст. 444 ↔ ст. 146

Незаконне позбавлення волі чи викрадення звичайної особи → перевіряємо **ст. 146 КК**.

Якщо потерпілий:

- має міжнародний захист;
- а викрадення чи позбавлення волі здійснюється з метою, прямо передбаченою ст. 444,

застосовується спеціальна норма **ст. 444**.

Формула:

звичайне викрадення → 146;

міжнародно захищена особа + спеціальна міжнародно-політична мета → 444.

Стаття 445 КК – незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала

Стаття 445 встановлює відповідальність за:

незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця або Червоного Кристала, крім випадків, передбачених іншими нормами КК України.

Це **загальна кримінально-правова норма про незаконне використання відповідної символіки**.

Що охоплює поняття символіки

Закон України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» включає до символіки:

- **емблеми**:
  - червоний хрест на білому тлі;
  - червоний півмісяць на білому тлі;
  - червону рамку у формі квадрата, що стоїть на вершині, на білому тлі – Червоний Кристал;
- **назви** «Червоний Хрест», «Червоний Півмісяць», «Червоний Кристал»;
- міжнародно визнані **розпізнавальні сигнали** – світлові, радіо-, електронні тощо.

Отже:

ст. 445 стосується не лише намальованого червоного хреста.

Захисне ↔ розпізнавальне використання емблеми

Необхідно розрізняти дві функції символіки.

Захисна функція

Під час війни або збройного конфлікту емблема позначає осіб та об’єкти, які користуються спеціальним захистом міжнародного гуманітарного права:

- медичний персонал;
- медичні формування;
- санітарно-транспортні засоби.

Закон України прямо визначає таку емблему як видиме позначення захисту, передбаченого Женевськими конвенціями і Додатковими протоколами.

Розпізнавальна функція

Емблема також може позначати належність особи або об’єкта до Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця у випадках та порядку, визначених законом.

Тому правомірність використання залежить від:

- суб’єкта;
- мети;
- обставин;

- форми емблеми;
- наявності відповідного дозволу.

Не будь-який «червоний хрест» дозволений аптеці або медичній установі

Емблема Червоного Хреста **не є загальним знаком медицини**.

Женевська конвенція та український закон обмежують коло осіб і об'єктів, які можуть її використовувати. Женевська конвенція прямо забороняє приватним особам, товариствам, фірмам і компаніям використання емблеми або назви «Червоний Хрест», якщо вони не мають на це права.

Отже:

«це аптека/клініка, тому можна намалювати червоний хрест» – неправильна логіка.

Для звичайного медичного позначення використовуються інші знаки, якщо немає спеціального права на емблему.

Об'єктивна сторона ст. 445

Діяння полягає в **незаконному використанні** відповідної символіки.

Це може проявлятися, наприклад, у:

- незаконному носінні емблеми;
- нанесенні її на транспортний засіб;
- позначенні нею будівлі;
- використанні в комерційній діяльності;
- використанні назви чи емблеми особою, яка не має такого права;
- іншому використанні всупереч міжнародним договорам та Закону України № 862-XIV.

Склад є **формальним**: для ст. 445 не потрібно доводити фактичне заподіяння шкоди.

Суб'єктивна сторона

Вина – **умисна**.

Особа повинна усвідомлювати фактичні обставини використання захищеної символіки і свідомо використовувати її без передбаченого законом права.

Ст. 445 ↔ ст. 435

Це важлива тестова межа.

Стаття 435 КК міститься серед **військових кримінальних правопорушень** і спеціально передбачає:

- носіння в районі воєнних дій символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала особами, які не мають на це права;
- зловживання відповідними прапорами, знаками або спеціальним пофарбуванням санітарно-транспортних засобів в умовах особливого періоду чи воєнного стану.

Стаття 445 прямо містить формулу:

«крім випадків, передбачених цим Кодексом».

Тому:

загальне незаконне використання символіки → 445;

спеціальне військове зловживання в умовах, передбачених ст. 435 → 435.

Ст. 445 ↔ ст. 438

Ще важливіше відмежування виникає, коли символіка використовується **під час збройного конфлікту як засіб обману противника**.

Наприклад, якщо сторона:

- неправомірно позначає бойову техніку знаком Червоного Хреста;
- використовує захисну емблему для прикриття бойових дій;
- використовує захист медичного об'єкта для досягнення військової переваги,

необхідно перевіряти **норми міжнародного гуманітарного права та ст. 438 КК**.

Незаконне використання захисної емблеми в контексті збройного конфлікту може становити значно серйозніше порушення законів і звичаїв війни, ніж базовий склад ст. 445. Український Червоний Хрест також розмежовує відповідальність за незаконне використання емблеми за ст. 435, 438 і 445 КК.

Основна формула:

незаконно використовує символіку поза спеціальним воєнним складом → 445;

зловживає нею як захисним знаком у контексті збройного конфлікту з порушенням МГП → перевіряємо 438;

спеціальна військова форма, прямо передбачена 435 → 435.

Червоний Кристал

Старі навчальні матеріали іноді називають лише:

- Червоний Хрест;
- Червоний Півмісяць.

Це **застаріло**.

Україна ратифікувала Додатковий протокол III до Женевських конвенцій, який визнає додаткову відмітну емблему – **Червоний Кристал** – з таким самим міжнародно-правовим статусом.

Тому чинні ст. 435 і 445 прямо охоплюють усі три символи:

Червоний Хрест + Червоний Півмісяць + Червоний Кристал.

Чи охоплює ст. 445 всю міжнародну захисну символіку?

Ні.

Це важлива точність.

Стаття 445 текстуально охоплює лише символіку:

- Червоного Хреста;
- Червоного Півмісяця;

- Червоного Кристала.

Міжнародне гуманітарне право знає й інші захисні позначення, наприклад знаки:

- цивільної оборони;
- культурних цінностей;
- об'єктів, що містять небезпечні сили;
- парламентера.

Їх незаконне використання **не можна автоматично кваліфікувати за ст. 445**. У контексті збройного конфлікту необхідно перевіряти відповідну міжнародно-правову заборону та **ст. 438 КК**.

Ст. 443–444 ↔ ст. 438

Особа, яка має міжнародний захист за дипломатичним правом, під час збройного конфлікту може одночасно мати статус особи, захищеної міжнародним гуманітарним правом.

Тому напад на неї може потребувати оцінки за двома різними контекстами:

ст. 443/444 → спеціальний дипломатичний та міжнародно-політичний захист + спеціальна мета;

ст. 438 → статус захищеної особи за МГП + nexus зі збройним конфліктом + порушення законів і звичаїв війни.

Ці склади **не слід автоматично ототожнювати**: вони мають різні контекстуальні та суб'єктивні ознаки.

Центральна матриця ст. 443–445

Ознака	**Ст. 443**	**Ст. 444**	**Ст. 445**
Що охороняється	життя міжнародно захищеної особи	свобода особи та безпека її приміщень	режим захисної символіки
Основне діяння	**вбивство / замах**	напад на приміщення / викрадення / позбавлення волі / погроза	**незаконне використання символіки**
Спеціальний потерпілий	так	так	немає
Спеціальна мета	**обов'язкова**	**обов'язкова для діянь ч. 1**	не передбачена
Збройний конфлікт	не потрібний	не потрібний	не потрібний для базової 445
Можлива конкуренція з 438	так	так	**особливо актуальна**

Кваліфікаційний алгоритм

При фабулі щодо міжнародно захищеної особи потрібно встановити:

- **Чи має потерпілий міжнародний захист?**
    - не достатньо лише іноземного громадянства.
- **Що саме вчинено?**
    - вбивство / замах → перевіряємо **443**;
    - викрадення / позбавлення волі / напад на службове чи житлове приміщення → **ч. 1 ст. 444**;
    - погроза такими діями → **ч. 2 ст. 444**.
- **Чи є спеціальна мета?**
    - вплив на потерпілого;
    - вплив на державу/організацію;
    - провокація війни;
    - міжнародні ускладнення.
- **Якщо такої мети немає?**
    - перевіряємо загальні склади: 115, 146, пошкодження майна тощо.

При фабулі із захисною символікою:

- **Який знак використано?**
    - Червоний Хрест / Півмісяць / Кристал → перевіряємо 445.
- **Чи мала особа право його використовувати?**
    - перевіряємо міжнародні договори та Закон № 862-XIV.
- **Чи є спеціальні умови ст. 435?**
    - тоді застосовується спеціальна військова норма.
- **Чи використано емблему у збройному конфлікті з порушенням МГП?**
    - перевіряємо **438**.
- **Чи це інший міжнародний захисний знак?**
    - не застосовуємо 445 автоматично; перевіряємо спеціальну норму МГП та 438.

Короткий підсумок

Стаття 443 охороняє життя представника іноземної держави або іншої міжнародно захищеної особи. Вона вимагає не лише вбивства чи замаху, а й **спеціальної мети – вплинути на діяльність потерпілого, держави чи організації або спровокувати війну чи міжнародні ускладнення**.

Стаття 444:

ч. 1 → напад на службове/житлове приміщення, викрадення або позбавлення волі міжнародно захищеної особи зі спеціальною метою;

ч. 2 → погроза такими діями.

Стаття 445 – загальна норма про незаконне використання символіки **Червоного Хреста, Червоного Півмісяця і Червоного Кристала**. Сама символіка включає не лише емблеми, а й відповідні назви та міжнародно визнані розпізнавальні сигнали.

Головна матриця для ЄДКІ:

посягання на життя міжнародно захищеної особи + спеціальна мета → 443;

викрадення/позбавлення волі або напад на її приміщення + спеціальна мета → 444;
звичайне незаконне використання Хреста/Півмісяця/Кристала → 445;

зловживання захисною емблемою у збройному конфлікті → обов'язково перевіряємо 438.

Піратство та найманство: ст. 446–447 КК України

Статті **446–447 КК України** завершують розділ XX Особливої частини та встановлюють відповідальність за два міжнародно обумовлені злочини:

- **піратство – ст. 446**;
- **найманство – ст. 447**.

Їх об'єднує посягання на **міжнародний правопорядок**, однак склади істотно різняться:

піратство → використання судна для ворожих дій проти іншого судна з корисливою або іншою особистою метою;

найманство → організація використання найманців або безпосередня участь особи як найманця у збройному конфлікті, воєнних чи насильницьких діях.

Чинний КК України станом на 31 жовтня 2026 р. містить ст. 446 і 447 у розділі XX; поточна редакція Кодексу – від 18 вересня 2026 р.

Стаття 446 КК – піратство

Стаття 446 визначає піратство як використання:

- **озброєного**;
- або **неозброєного судна**

з метою одержання:

- **матеріальної винагороди**;
- або **іншої особистої вигоди**

для:

- захоплення іншого морського чи річкового судна;
- застосування насильства;
- пограбування;
- інших ворожих дій

щодо **екіпажу або пасажирів такого судна**. Офіційна термінологічна база Верховної Ради відтворює саме таке законодавче визначення піратства.

Об'єкт

Основний об'єкт – **безпека міжнародного морського і річкового судноплавства та міжнародний правопорядок у сфері навігації**.

Додатково можуть охоронятися:

- життя;
- здоров'я;
- свобода;

- власність;
- безпека екіпажу і пасажирів.

Особливість об'єктивної сторони – «судно проти судна»

Для ст. 446 характерна специфічна конструкція:

винні використовують одне судно для ворожих дій щодо іншого судна, його екіпажу або пасажирів.

Саме використання судна є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

При цьому закон прямо зазначає, що судно винних може бути:

- озброєним;
- **неозброєним**.

Отже:

наявність зброї не є обов'язковою ознакою піратства.

Форми піратських дій

Стаття 446 називає кілька альтернативних форм.

Захоплення іншого судна

Це встановлення фактичного протиправного контролю над іншим:

- морським;
- річковим

судном.

Застосування насильства

Насильство може бути спрямоване проти:

- членів екіпажу;
- пасажирів.

Воно використовується в межах піратського нападу з відповідною спеціальною метою.

Пограбування

Йдеться про протиправне заволодіння:

- майном судна;
- вантажем;
- майном екіпажу;
- майном пасажирів.

Але ст. 446 не зводиться лише до майнового посягання: закон охоплює також інші ворожі дії.

Інші ворожі дії

Це відкрита категорія, яка дозволяє охопити інші насильницькі чи небезпечні форми поведінки щодо екіпажу або пасажирів, якщо вони здійснюються через використання іншого судна та з метою, передбаченою ст. 446.

Спеціальна мета піратства

Обов'язкова ознака суб'єктивної сторони:

мета одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Отже, піратство має **приватно-корисливу спрямованість**.

Матеріальна винагорода може полягати, наприклад, у:

- грошах;
- частині здобичі;
- отриманні майна;
- викупі.

«Інша особиста вигода» є ширшим поняттям і не обов'язково обмежується безпосередньою грошовою оплатою.

Суб'єктивна сторона

Піратство вчиняється з **прямим умислом**.

Особа:

- усвідомлює використання судна для відповідних ворожих дій;
- бажає їх вчинити;
- переслідує спеціальну мету одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Тому:

політична або військова мета без ознак особистої вигоди не повинна автоматично кваліфікуватися як піратство за ст. 446.

Суб'єкт

Суб'єкт за ст. 446 – загальний.

Проте фактично виконання складу передбачає участь особи у використанні відповідного судна для піратських дій.

Частина 1 і частина 2 ст. 446

Частина 1

Основний склад:

використання судна + одна з передбачених ворожих дій + спеціальна мета особистої вигоди.

Частина 2

Кваліфікований склад має місце, якщо ті самі діяння:

- вчинені **повторно**;
- або спричинили **загибель людей**;
- або спричинили **інші тяжкі наслідки**.

Матриця:

базове піратство → ч. 1;

повторність / загибель людей / інші тяжкі наслідки → ч. 2.

Піратство за КК України ⇔ піратство за Конвенцією ООН з морського права

Це важливе уточнення.

Стаття 101 **Конвенції ООН з морського права 1982 року (UNCLOS)** визначає міжнародно-правове піратство як незаконні акти насильства, затримання чи грабежу, вчинені **з приватною метою екіпажем або пасажирами приватного судна чи повітряного судна** проти іншого судна, осіб або майна:

- **у відкритому морі**;
- або в місці поза юрисдикцією будь-якої держави.

Україна ратифікувала UNCLOS Законом № 728-XIV від 3 червня 1999 р.

Міжнародне визначення має кілька класичних ознак:

private ends + private ship + two-ship requirement + high seas / place outside state jurisdiction.

Важлива відмінність української ст. 446

Диспозиція ст. 446 КК **прямо не містить формули «у відкритому морі або поза юрисдикцією будь-якої держави»**.

Так само національна норма прямо говорить не лише про морське, а й про **річкове судно**.

Тому не слід механічно переносити всі ознаки ст. 101 UNCLOS до тексту ст. 446 як такі, що буквально записані в КК.

Для ЄДКІ доцільно розрізняти:

міжнародно-правове поняття piracy за UNCLOS і **національний склад піратства за ст. 446 КК України.**

Піратство ⇔ розбій

Обидва злочини можуть включати:

- насильство;
- заволодіння майном;
- корисливу спрямованість.

Однак ст. 446 має спеціальні ознаки:

- використання **судна**;
- напад на інше морське чи річкове судно / його екіпаж або пасажирів;
- спеціальна міжнародно-правова спрямованість.

Тому:

напад з метою заволодіння майном на суші → розбій; використання судна для піратського нападу на інше судно → 446.

Стаття 447 КК – найманство

Стаття 447 має складнішу структуру і охоплює:

- осіб, які **організовують найманство**;
- службових осіб, які використовують для цього своє становище;
- а також **самого найманця**, який бере участь у відповідних діях.

Чинна конструкція ст. 447 істотно ширша за старі редакції, тому попередні конспекти, де найманство зводилося лише до «участі за гроші у конфліктах інших держав», є застарілими.

Частина 1 ст. 447 – організаційні форми найманства

Кримінально караними є:

- **вербування**;
- **фінансування**;
- **матеріальне забезпечення**;
- **навчання найманців**

з метою використання їх у:

- збройних конфліктах;
- воєнних діях;
- насильницьких діях,

спрямованих на:

- насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу;
- захоплення державної влади;
- перешкоджання діяльності органів державної влади;
- порушення територіальної цілісності.

Крім того, ч. 1 прямо криміналізує **використання найманців** у таких конфліктах або діях.

Вербування

Вербування – залучення осіб як найманців.

Воно може включати:

- пошук кандидатів;
- пропозицію участі;
- переговори;
- набір;
- домовленість про умови участі.

Закінчення цієї форми не залежить від того, чи встиг завербований найманець фактично вступити у бойові дії, якщо дії вербувальника вже утворили відповідну закінчену форму.

Фінансування

Фінансування – надання коштів для:

- найманців;
- їх підготовки;
- перекидання;
- забезпечення;
- використання.

Матеріальне забезпечення

Може охоплювати надання:

- зброї;
- боєприпасів;
- спорядження;
- транспорту;
- засобів зв'язку;
- житла;
- харчування;
- медикаментів;
- іншого майна, необхідного для діяльності найманців.

Навчання

Навчання полягає у військовій або іншій підготовці найманців до відповідних:

- бойових;
- воєнних;
- насильницьких дій.

Використання найманців

Це фактичне залучення найманців до:

- збройного конфлікту;
- воєнних дій;
- відповідних насильницьких дій.

Цю форму потрібно відрізняти від **участі самого найманця**, яка передбачена окремою ч. 4.

Частина 2 ст. 447 – службова особа

Якщо діяння, передбачені ч. 1, вчиняє:

службова особа з використанням службового становища,

застосовується **ч. 2 ст. 447**.

Отже:

звичайний організатор → ч. 1;

службова особа + використання службового становища → ч. 2.

Сам статус службової особи недостатній – необхідне саме **використання службового становища**.

Частина 3 ст. 447 – загибель людини

Якщо діяння, передбачені ч. 1 або ч. 2, **призвели до загибелі людини**, відповідальність настає за **ч. 3 ст. 447**.

Це особливо кваліфікований склад.

Структура:

організація/використання найманців → ч. 1;

те саме службовою особою → ч. 2;

діяння ч. 1 або 2 + загибель людини → ч. 3.

Частина 4 – участь самого найманця

Самостійним злочином є:

участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях.

Отже, ч. 1–3 переважно спрямовані проти тих, хто:

вербує / фінансує / забезпечує / навчає / використовує,

а ч. 4 – проти:

самого найманця, який бере участь.

Хто є найманцем

Це центральне питання кваліфікації.

Примітка до ст. 447 встановлює **сукупність спеціальних ознак**.

Найманцем є особа, яка:

- **спеціально завербована** в Україні або за її межами для участі на території України чи іншої держави у збройному конфлікті, воєнних або відповідних насильницьких діях;
- бере участь у воєнних або насильницьких діях **з метою одержання будь-якої особистої вигоди**;
- **не є громадянином (підданим) сторони конфлікту**;
- не є особою, яка постійно на законних підставах проживає на території, контрольованій стороною конфлікту;
- **не входить до особового складу збройних сил держави**, на території якої відбуваються відповідні дії;
- не направлена третьою державою для виконання офіційних обов'язків як особа зі складу її збройних сил.

Ці ознаки потрібно оцінювати **у сукупності**.

Спеціальне вербування

Особа повинна бути спеціально залучена **саме для участі** у:

- збройному конфлікті;
- воєнних;
- або відповідних насильницьких діях.

Тому саме перебування іноземця у зоні бойових дій не робить його найманцем.

Мета особистої вигоди

Чинна примітка до ст. 447 використовує формулу:

«з метою одержання будь-якої особистої вигоди».

Це важлива відмінність від міжнародного визначення.

Міжнародна конвенція 1989 року в класичній ситуації збройного конфлікту говорить про особу, яка керується головним чином **бажанням одержати особисту вигоду** та якій обіцяна матеріальна винагорода, що істотно перевищує винагороду комбатантів відповідного рангу і функцій.

Україна ратифікувала цю Конвенцію 14 липня 1993 року.

Отже, чинний український КК використовує **власну законодавчу конструкцію**, і для кваліфікації за ст. 447 потрібно виходити саме з її примітки.

Іноземний громадянин ≠ найманець

Це одна з найважливіших тестових тез.

Не кожен іноземець, який бере участь у війні, є найманцем.

Необхідно перевірити **всі ознаки примітки до ст. 447**.

Зокрема, якщо іноземець законно включений до складу відповідних збройних сил, сам факт:

- іноземного громадянства;
- отримання грошового забезпечення;
- участі у бойових діях

не дає підстав автоматично називати його найманцем.

Основна формула:

іноземець-комбатант ≠ автоматично найманець.

Доброволець ↔ найманець

Так само не тотожні:

іноземний доброволець

і

найманець.

Для найманства потрібні спеціальні ознаки, насамперед:

- спеціальне вербування;
- особиста вигода;

- відсутність відповідного громадянського/резидентського зв’язку;
- невходження до відповідних збройних сил;
- відсутність офіційного направлення державою.

Тому кваліфікація лише за формулою:

«воював за іншу державу і отримував гроші»

є юридично недостатньою.

Найманець ↔ військовослужбовець

Ключова відмінність:

військовослужбовець → інституційно включений до збройних сил;

найманець → перебуває поза передбаченими законом категоріями і відповідає сукупності ознак примітки ст. 447.

Це має також значення для міжнародного гуманітарного права.

Додатковий протокол I до Женевських конвенцій встановлює, що найманець **не має права на статус комбатанта або військовополоненого** саме в силу спеціально визначеної сукупності ознак найманця.

Частина 5 ст. 447 – спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності

Стаття 447 містить спеціальну заохочувальну норму.

Найманець звільняється від кримінальної відповідальності за **ч. 4**, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності він:

- **добровільно припинив участь** у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях;
- і **повідомив про свою участь**;
- або іншим чином сприяв припиненню чи розкриттю злочинів, передбачених ч. 1–3;

за умови, що в його діях **немає складу іншого злочину**.

Це дуже важлива тестова норма.

Межі спеціального звільнення

Частина 5 звільняє лише від відповідальності за:

участь найманця – ч. 4 ст. 447.

Вона не означає автоматичного звільнення від відповідальності за, наприклад:

- умисне вбивство;
- катування;
- воєнні злочини;
- терористичні злочини;
- інші самостійні кримінальні правопорушення.

Тому:

добровільно припинив найманство → можливо звільнення від ч. 4; вчинив при цьому воєнний злочин → відповідальність за 438 зберігається.

Ст. 447 ↔ ст. 260

Ці склади можуть зовні перетинатися, але мають різну спрямованість.

Ст. 260

Центр:

створення або участь у не передбаченому законом воєнізованому чи збройному формуванні.

Ст. 447

Центр:

інститут найманства, тобто спеціальний статус відповідної особи та її використання у збройних конфліктах чи насильницьких діях.

Тому сам учасник незаконного збройного формування **не обов'язково є найманцем**.

Необхідно додатково встановити всі ознаки примітки до ст. 447.

Ст. 447 ↔ ст. 111

Якщо у бойових діях проти України бере участь **громадянин України**, потрібно враховувати, що одна з обов'язкових ознак найманця – особа **не є громадянином сторони конфлікту**.

Тому щодо громадянина України, який переходить на бік ворога у період збройного конфлікту, насамперед перевіряються ознаки:

державної зради – ст. 111, а не механічно найманства.

Ст. 447 ↔ ст. 438

Найманець може одночасно вчинити **воєнний злочин**.

Це різні склади:

Ст. 447

Карає:

- найманський статус та участь;
- організацію використання найманців.

Ст. 438

Карає:

- конкретне серйозне порушення міжнародного гуманітарного права.

Тому:

найманець просто бере участь у конфлікті → ч. 4 ст. 447;

найманець катує військовополоненого → додатково перевіряємо 438.

Статус найманця не створює імунітету від відповідальності за інші злочини.

Найманство ↔ злочин агресії

Так само участь найманця на боці держави-агресора:

не робить його автоматично суб'єктом ст. 437.

Стаття 437 є **лідерським злочином**, тоді як найманець, як правило, є виконавцем іншого рівня.

Отже:

воює за винагороду за ознак найманця → 447;

контролює/керує агресивною політикою на лідерському рівні → потенційно 437.

Піратство ↔ найманство

Попри розміщення поруч у КК, це принципово різні злочини.

Ознака	**Піратство – ст. 446**	**Найманство – ст. 447**
Основна сфера	судноплавство	збройні конфлікти / воєнні / насильницькі дії
Основний засіб	**судно**	використання особи як найманця
Спеціальна мета	матеріальна винагорода або інша особиста вигода	для найманця – **будь-яка особиста вигода**
Спеціальний суб'єкт	ні, але потрібна участь у використанні судна	**ч. 4 – найманець**
Основні дії	захоплення судна, насильство, пограбування, інші ворожі дії	вербування, фінансування, забезпечення, навчання, використання / участь
Міжнародне джерело	UNCLOS	Конвенція ООН 1989 р.

Кваліфікаційний алгоритм

Якщо фабула стосується нападу на судно

Потрібно встановити:

- **Чи використовується одне судно для дій проти іншого?**
- Чи судно морське або річкове?
- Чи має місце:
  - захоплення;
  - насильство;
  - пограбування;
  - інші ворожі дії?
- **Чи є мета матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди?**
  - якщо ні → 446 не можна встановлювати автоматично.
- Чи є:
  - повторність;
  - загибель людей;
  - інші тяжкі наслідки?

    - так → **ч. 2 ст. 446**.
- Для міжнародно-правового аналізу за UNCLOS додатково перевіряємо:
    - private ends;
    - private ship;
    - напад на інше судно;
    - відкрите море / місце поза юрисдикцією держави.

Якщо фабула стосується найманців

Потрібно встановити:

- **Чи відповідає особа всім ознакам найманця за приміткою до ст. 447?**
- Чи була вона спеціально завербована?
- Чи переслідує мету **одержання особистої вигоди**?
- Чи є вона громадянином сторони конфлікту?
- Чи постійно законно проживає на контрольованій такою стороною території?
- Чи входить до складу відповідних збройних сил?
- Чи направлена третьою державою для офіційної служби?

Далі визначаємо поведінку:

- вербує / фінансує / забезпечує / навчає / використовує → **ч. 1**;
- те саме службовою особою з використанням становища → **ч. 2**;
- діяння ч. 1 або 2 призвели до смерті → **ч. 3**;
- сама особа є найманцем і бере участь → **ч. 4**.

Після цього:

- чи добровільно припинила участь і виконала умови ч. 5?
- чи немає іншого злочину?
- чи є ознаки ст. 438, 260, 111 або інших норм?

Короткий підсумок

Піратство за ст. 446 – це використання озброєного або неозброєного судна **з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди** для захоплення іншого морського чи річкового судна, насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо його екіпажу чи пасажирів.

Кваліфікований склад:

повторність / загибель людей / інші тяжкі наслідки → ч. 2 ст. 446.

При цьому міжнародне поняття піратства за **ст. 101 UNCLOS** є вужчим у певних аспектах: воно прямо вимагає приватної мети, дій приватного судна проти іншого судна та їх вчинення у відкритому морі або поза юрисдикцією будь-якої держави.

Найманство за ст. 447 має таку структуру:

ч. 1 → вербування / фінансування / матеріальне забезпечення / навчання / використання найманців;

ч. 2 → те саме службовою особою з використанням становища;

ч. 3 → діяння ч. 1–2, що призвели до загибелі людини;

ч. 4 → безпосередня участь самого найманця;

ч. 5 → спеціальна підстава звільнення найманця від відповідальності за ч. 4.

Найважливіше для ЄДКІ:

іноземець, який воює, ≠ автоматично найманець.

Потрібна **сукупність усіх ознак примітки ст. 447**, зокрема спеціальне вербування, мета особистої вигоди, особливий статус щодо сторін конфлікту, невходження до відповідних збройних сил та відсутність офіційного направлення третьою державою.

Найкоротша матриця:

судно + напад на інше судно + особиста вигода → 446;

організовує використання найманців → 447 ч. 1–3;

сам є найманцем і воює → 447 ч. 4;

найманець додатково вчиняє воєнний злочин → перевіряємо 438.